

Libor Bílek

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach Poznámky k fungování sítě tajných spolupracovníků v letech 1948–1950

Agentura, tedy síť tajných spolupracovníků (agentů, informátorů a důvěrníků¹), byla jedním z nejdůležitějších prostředků, které Státní bezpečnost (StB) používala v boji proti odpůrcům poúnorového režimu v Československu (ať už skutečným, nebo domnělým).² Bezpečnost se postupně naučila tohoto nástroje mistrně využívat – již od poloviny padesátých let disponovala značným počtem výkonných tajných spolupracovníků, jejichž získávání dovedla předem plánovat a o jejichž činnosti vedla přesnou a podrobnou evidenci. Efektivně tak shromažďovala velké množství informací o všech skupinách obyvatel – od skrytých odpůrců režimu přes občany indiferentní až po aktivní stoupence komunistické vlády.

V prvních letech existence komunistického režimu v Československu se však agenturní síť nacházela ve stadiu zrodu – jednotlivé složky StB teprve hledaly vhodné metody pro její budování, řízení a kontrolu, a tak informace získávané jejím prostřednictvím nebyly vždy na takové úrovni, jak by si její čelní pracovníci přáli. Cílem tohoto příspěvku je ukázat, nakolik obtížné a bolestivé toto hledání pro vedení Státní bezpečnosti bylo. Domnívám se, že nejuvstížeji lze danou problematiku přiblížit prostřednictvím „příběhu“ tzv. agenturní centrály – útvaru, který existoval v letech 1948–1950 a který se na budování a řízení sítě tajných spolupracovníků významným

- 1 Příslušníci Státní bezpečnosti používali pojmy „agent“, „informátor“ a „důvěrník“ (k nimž později přibyl ještě „rezident“) pro označení odlišných kategorií svých „tajných spolupracovníků“, což byl tímto termínům pojem nadřazený. Zmíněné kategorie prošly v letech 1945 až 1954 poměrně složitým vývojem, k jehož nepřehlednosti přispívá také fakt, že příležitostně bylo slovo „agent“ používáno i jako synonymum nadřazeného pojmu „tajný spolupracovník“. V předkládané studii nicméně dodržujeme tehdejšími směrnici stanovený úzus a používáme proto označení „tajný spolupracovník“, které ze stylistických důvodů někdy nahrazujeme pojmem „konfident“ (tento termín příslušníci zpravodajství nepoužívali, jistě kvůli jeho spojování se spolupracovníky Gestapa). K terminologii viz GULA, Marián: Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky StB ve směrnicích pro agenturní práci. *Securitas Imperii*, 1994, č. 1, s. 6–17; VALIŠ, Zdeněk: Ad: Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky StB ve směrnicích pro agenturní práci. *Securitas Imperii*, 1995, č. 2, s. 330–334 a také ŽÁČEK, Pavel: „Ostrá zbraň“ Státní bezpečnosti. Spolupracovníci StB ve směrnicích pro agenturně operativní práci 1947–1989. In: Blažek, Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. ÚČD FF UK – Dokořán, Praha 2005, s. 165–206.
- 2 Tento příspěvek navazuje na dvě starší autorovy studie – BÍLEK, Libor: Agenturní centrála Státní bezpečnosti a pokus plánovat agenturně-operativní práci v roce 1950. In: HRADECKÝ, Tomáš – HORÁK, Pavel (eds.): *České, slovenské a československé dějiny 20. století VII*. Univerzita Hradec Králové – Oftis, Ústí nad Orlicí 2012, s. 125–136; Týž: *Sonda do agenturní práce Státní bezpečnosti v prvních letech po únoru 1948*. Diplomová práce. Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno 2010. Viz https://is.muni.cz/th/182689/pdf_m/ (citováno k 8. 8. 2014).

způsobem podílel. Historie agenturní centrály je zároveň těsně spjata s kariérou jejího vedoucího, svérázného příslušníka StB Ericha Macha. Proto je součástí předkládaného příspěvku i jeho stručná biografie.

Při studiu dané problematiky lze částečně vycházet z existující literatury. Zmínit je třeba především průkopnické práce Jana Frolíka o organizačním členění Státní bezpečnosti a samozřejmě velmi podrobnou studii Jiřiny Dvořákové se stejným zaměřením.³ S fungováním sítě tajných spolupracovníků pak úzce souvisejí kratší příspěvky o používaném názvosloví z pera Mariána Guly, Zdeňka Valíše a Pavla Žáčka.⁴

Stěžejní zdroj informací ovšem představují archivní prameny uložené v Archivu bezpečnostních složek (ABS). Jedná se zejména o písemnosti uložené ve fondu 310 Velitelství StB. Bohužel, obsah i jeho uspořádání musíme hodnotit jako krajně neuspokojivé. Velké množství dokumentů ze sledovaného období chybí, a ty, které k dispozici máme, jsou uloženy natolik chaoticky, že vyhledání všech dostupných materiálů k určitému tématu by bylo možné jen postupným prostudováním celého rozsáhlého archivního souboru (ve fondu totiž nejsou výjimkou složky obsahující částečně nebo zcela jiný materiál, než uvádí inventární soupis, častá je chybějící datace nebo doložka, zda dokument popisuje existující stav nebo zda se jedná o návrh atd.).

V menší míře bylo možné vycházet také z dalších fondů ABS, například fondu A 31 Statisticko-evidenční odbor (zde jsou uloženy některé relevantní výnosy a směrnice), ZV-MV Zvláštní vyšetřovací spisy (obsahuje mimo jiné pozdější výpovědi některých vedoucích pracovníků bezpečnosti ze sledovaného období) a také z dochovaných personálních spisů zaměstnanců ministerstva vnitra.

Agentura a vnitřní zpravodajství do roku 1948

Na úvod je nezbytné alespoň naznačit, jakým způsobem na agenturu nahlížela sama Státní bezpečnost. Pro její příslušníky představovala jeden ze čtyř základních prostředků vnitřního zpravodajství (tzv. kontrarozvědky), a to spolu se sledováním (prováděným vlastními příslušníky), zpravodajskou technikou (odposlechy apod.) a zpravodajskou evidencí. Všechny čtyři zmíněné metody kontrarozvědka využívala pro plnění svých úkolů. Ty spočívaly jednak v boji proti rozvědným službám nepřátelských států a jimi využívaným organizacím a osobám, a jednak v odhalování a likvidování pokusů o rozvratnou činnost, jejichž nositeli byli Češi nebo Slováci. Kontrarozvědka pak spolu s rozvědkou společně vytvářela zpravodajství, později nazývané pod vlivem sovětské terminologie operativa.⁵

Jako prostředek své práce využívaly agenturu československé zpravodajské služby (armádní i civilní) již od svého vzniku v roce 1945. Do jisté míry mohly navazovat na

3 FROLÍK, Jan: Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989. In: *Sborník archivních prací*, 1991, roč. XLI, č. 2, 447–510; FROLÍK, Jan: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989. In: *Sborník archivních prací*, roč. LII, 2002, č. 2, 371–520; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953 (Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek)*. ÚDVZK PČR, Praha 2007.

4 Viz poznámku č. 1.

5 DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 13–14.

Libor Bílek

zkušenosti předmnichovské republiky (i tehdy tajné spolupracovníky využívaly jak armádní, tak civilní bezpečnostní služby), velmi rychle však převážil vliv zahraniční – sovětský. Zejména armádní kontrarozvědka se pod sovětským vlivem formovala prakticky od počátku.⁶ V civilním sektoru, tedy ve zpravodajských složkách řízených ministerstvem vnitra, byl vliv tradic předmnichovské ČSR v prvních poválečných letech patrnější, neboť na budování těchto organizací se do jisté míry podíleli vedle komunistů také odborníci předválečných bezpečnostních složek, případně členové jiných politických stran.⁷ Dále se zde určitým způsobem uplatňovaly také postupy, se kterými se někteří příslušníci ministerstva vnitra (MV) seznámili při výsledích dopadených úředníků Gestapa.⁸ I ve zpravodajství MV však stále více narůstal vliv sovětských metod, který se nakonec po únoru 1948 (a s příchodem sovětských poradců v letech 1949 a 1950) stal zcela rozhodujícím.

Už v průběhu prvních tří poválečných let se ve zpravodajské službě řízené ministerstvem vnitra (v čele s komunistou V. Noskem) projevovala tendence vybudovat co nejširší síť tajných spolupracovníků. Komunisté, kteří zde systematicky posilovali svůj vliv (obsazováním velitelských míst a přednostním přijímáním příslušníků své strany), se při tom snažili, aby činnost této sítě i činnost celého zpravodajství vedle oficiálně proklamovaných cílů (pátrání po válečných zločincích, ochrana státního zřízení) pokud možno podporovala záměry Komunistické strany Československa (KSČ), tedy co nejdříve odstavit její politické oponenty a převzít celou moc ve státě. Tajní spolupracovníci, zejména pokud se je podařilo získat nebo dosadit přímo do vedení nekomunistických politických stran nebo jiných důležitých institucí, měli pro komunisty cenu zlata. Díky nim totiž mohli získávat významné informace o svých politických protivnících přímo z jejich středu a následně tyto poznatky využívat v politickém boji, v němž se rozhodně nerozpakovali využít vedle tiskové propagandy také zákulisních praktik (vnášení rozporů do členstva a vedení nekomunistických stran, narušování jejich schůzí atd.) a především svého stále se upevňujícího postavení v represivních složkách státu. Přestože se komunistickým zpravodajcům na ministerstvu vnitra podařilo díky tajným spolupracovníkům dosáhnout na poli získávání informací o nekomunistických stranách několika pozoruhodných úspěchů,⁹ oni sami

6 K tomu viz HANZLÍK, František: *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945–1950*. ÚDVZK PČR, Praha 2003.

7 Postupné ovládnutí bezpečnostních složek komunistickou stranou popisuje M. Bárta (BÁRTA, Milan: Posilování pozic KSČ mezi příslušníky ministerstva vnitra v letech 1945–1948. In: KALOUS, Jan – KOCIAN, Jiří (eds.): *Český a slovenský komunismus (1921–2011)*. ÚSTR – ÚSD AV ČR, Praha 2012, s. 70–79.

8 K některým aspektům této problematiky viz STÁTNÍK, Dalibor: Agenti nacistických bezpečnostních složek Gestapa a Sicherheitsdienstu ve službách StB (Kurt Wilfer a ti druzí.) In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra*, 2003, č. 1, s. 5–53.

9 Z publikovaných případů je třeba zmínit především agenta V-101 Valerije Vilinského, působícího v Demokratické straně v blízkosti ministra Pietora (ŽÁČEK, Pavel: V – 101. Agent, ze kterého se dalo žít. In: MEDVECKÝ, Matej (ed.): *Posledné a prvé slobodné (?) voľby 1946, 1990*. ÚPN, Bratislava, 2006, s. 102–159) a Amona Tomašoffa (TOMEK, Prokop: Amon Tomašoff – dobrodruh ve službách komunistů. *Securitas Imperii*, 2005, č. 12, s. 5–28.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

s kvalitou odváděné práce příliš spokojeni nebyli.¹⁰ Síť tajných spolupracovníků MV zůstala před únorem 1948 i po něm co do kvality a využitelnosti dodávaných zpráv velmi problematická. Bylo to důsledkem faktu, že jak řadoví zpravodajci, tak vyšší funkcionáři (obě kategorie z řad příslušníků komunistické strany) byli ve svém oboru většinou naprostými nováčky a postrádali potřebné zkušenosti či znalosti, přičemž tento nedostatek ještě umocňovala neexistence jakýchkoli konkrétnějších pokynů či směrnic ohledně toho, jak zpravodajskou práci vykonávat. V konečném důsledku tak příslušníci zpravodajských složek v podstatě neustále improvizovali a potřebné dovednosti získávali spíše náhodou.¹¹

V letech 1945–1948 práci civilních zpravodajců řídila na centrální úrovni příslušná součást ministerstva vnitra. Od května 1945 to byl odbor pro politické zpravodajství (též odbor Z) ministerstva vnitra (konkrétně zde zařazená skupina Z-A), který byl v prosinci 1946 přejmenován na VII. odbor MV (podřízený zpravodajský útvar byl tudíž označen jako skupina VII-A). Po reorganizaci bezpečnostních odborů MV v prosinci 1947 převzal řízení vnitřního zpravodajství III. odbor ministerstva vnitra, resp. jemu podřízená skupina III/A, která nově zastřešovala společné řízení vnitřního zpravodajství (sektor III/Aa), zahraničního zpravodajství (sektor III/Ab) i operativní techniky (sektor III/At); až do této reorganizace fungovala zahraniční rozvědka jako samostatná součást zpravodajského odboru – nejprve jako skupina Z-B, od prosince 1946 jako skupina VII-B. Příčinou častých organizačních změn zmíněných útvarů byla snaha komunistů na ministerstvu urychleně soustředit vedení všech bezpečnostních i zpravodajských složek MV do svých rukou.

Po celé sledované období (i v období následujícím) však přetrvávalo základní rozdělení vnitřního zpravodajství na tři oblasti – zpravodajství obranné (sledující činnost zahraničních nepřátel, kterým se podařilo proniknout do ČSR), politické (zaměřené proti domácím odpůrcům státu) a hospodářské (mapující nepřátelskou činnost v hospodářství). Příslušná součást zpravodajského odboru MV (tedy zprvu skupina Z-A, později skupina VII-A a nakonec sektor III/Aa) se proto vždy dále členila na tři oddělení, z nichž každé se zabývalo jednou z uvedených oblastí zpravodajství. Postupně se vedle používání příslušného adjektiva (obrné, politické, hospodářské) ustálilo označování těchto oddělení také řadovými číslovkami (1., 2. a 3. oddělení). Od srpna 1946 až do listopadu 1948 vedl tyto útvary na celostátní úrovni zapálený komunista a zpravodajský fanatik Štěpán Plaček,¹² který zpravodajskou službu zcela podřídil potřebám KSČ.

10 Přinejmenším při zpětném hodnocení své činnosti se tehdejší příslušníci zpravodajství vyjadřovali velmi kriticky: *Nikdo z dělnických kádrů ZOBU II neznal, jak má zpravodajská práce a později státněbezpečnostní práce vypadat.* KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru.* ÚSD AV ČR – Doplněk, Brno 1997, s. 116.

11 Co se týče podávání důvěrných informací z nitra nekomunistických stran (prostřednictvím tajných spolupracovníků), spíše než ministerstvo vnitra poskytoval komunistické straně v předúnorovém období cenné informace především její vlastní aparát, konkrétně evidenční odbor a odbor pro práci v nekomunistických stranách. Obě tyto složky ústředního výboru KSČ získávaly poznatky z nekomunistických stran díky tajným členům KSČ, kteří v nekomunistických stranách působili. K tomu viz KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*, s. 11–70.

12 K osobě Štěpána Plačka viz KALOUS, Jan: *Štěpán Plaček. Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ.* ÚSTR, Praha 2010.

Libor Bílek

Na regionální úrovni zpravodajství v letech 1945–1947 vykonávaly tzv. zemské odbory bezpečnosti (ZOB) při zemských národních výborech v Praze a Brně (a při expozituře zemského národního výboru v Ostravě) a jim podřízené oblastní zpravodajské odbočky (OZO) ve větších městech. ZOB sice byly úředně součástí zemských národních výborů, tedy lidové správy, fakticky je však řídil odbor pro politické zpravodajství (resp. jeho nástupci) ministerstva vnitra. V rámci ZOB i OZO získala komunistická strana od počátku rozhodující vliv díky obsazení jak klíčových, tak řadových pozic svými stoupenci.

Právě díky personálnímu složení zemských odborů bezpečnosti (zanedlouho je tvořili v podstatě výhradně komunisté) a kvůli jejich stále očividnějším zneužívání pro účely politiky KSČ byly na konci roku 1947 na naléhání nekomunistických stran jednotlivé oblastní zpravodajské odbočky formálně zrušeny. Jejich příslušníci (i jimi řízené agenturní sítě) byli organizačně včleněni do struktur státně bezpečnostní služby, přičemž nekomunistické strany (marně) doufaly, že se zpravodajství tímto způsobem dostane mimo totální vliv KSČ.

Od svého vzniku na konci roku 1945 totiž byla státně bezpečnostní služba (označení Státní bezpečnost v té době ještě nebylo příliš používané) na celostátní úrovni řízena od zpravodajství odděleně. Centrální útvar státně bezpečnostní služby byl sice spolu s vnitřním i zahraničním zpravodajstvím součástí zpravodajského odboru MV (odboru Z, později VII. a poté III. odboru), avšak vždy existoval jako na zpravodajské službě nezávislá složka. Do prosince 1946 tak řídila státně bezpečnostní službu skupina Z-C odboru pro vnitřní zpravodajství ministerstva vnitra, poté během roku 1947 skupina VII-C a nakonec v lednu 1948 zahájila činnost Ústředna státní bezpečnosti jako samostatná součást III. odboru MV. Personálně nebyla v předúnorovém období zcela pod vlivem KSČ, komunisté však kontrolovali mnohá důležitá velitelská místa a cíleně obsazovali další.

Co do pracovní náplně představovala státně bezpečnostní služba výkonnou složku zpravodajské služby, to znamená, že zprávy o nepřátelské činnosti získané zpravodajskými útvary vyšetřila z trestněprávního hlediska a případně je předávala soudu. Na rozdíl od zpravodajské složky byla vybavena povolením zatýkat podezřelé osoby, provádět domovní prohlídky a vyslýchat. Počítalo se samozřejmě s úzkou spoluprací obou složek – jednak vzájemným sdělováním získaných poznatků a také přímou účastí příslušníků zpravodajství na některých úkonech státní bezpečnosti.

Na místní úrovni se státně bezpečnostní služba v letech 1945 až 1949 členila na zemské a ty dále na oblastní úřadovny státní bezpečnosti, přičemž územní působnost určité oblastní úřadovny se překrývala s územím spravovaným příslušnou OZO. Úzká spolupráce státně bezpečnostní i zpravodajské služby se předpokládala i na regionální úrovni (tomu mělo často napomáhat i umístění obou úřadů ve stejné budově), v praxi však narážela na mnohé překážky (příslušníci komunisty ovládaného zpravodajství neměli ke svým protějškům ze státně bezpečnostní služby plnou důvěru, ti zase zpravodajce často považovali za odborně nezpůsobilé pro jejich nízký věk nebo sociální původ).

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

Po sloučení OZO se státně bezpečnostní službou byly z bývalých příslušníků zpravodajských odboček vytvořeny v rámci příslušných oblastních úřadoven tzv. zpravodajské referáty (Z-referáty), které se (v rámci dané oblastní úřadovny jako jediné) měly zpravodajství a práci s tajnými spolupracovníky věnovat. Podléhaly přímo přednostovi úřadovny (v tomto období bez výjimky komunistovi) a jejich činnost byla řízena centrálním zpravodajským útvarům na ministerstvu vnitra, obsazeným opět především příslušníky KSČ. Naděje nekomunistických stran, že se zpravodajství dostane zrušením OZO také pod jejich kontrolu, se tak ukázaly jako marné.

Z-referáty totiž ve vztahu k ostatním částem oblastních úřadoven státní bezpečnosti (i vůči celé státně bezpečnostní službě) fungovaly fakticky jako samostatná složka, a to až do konce roku 1948. Důvod byl už naznačen – komunisté v čele ministerstva vnitra měli oprávněně pochybnosti o loajalitě některých řadových příslušníků i části velitelů ke komunistické straně, a nemohli tudíž vyloučit možnost nežádoucího úniku informací.¹³

Agenturní síť a vnitřní zpravodajství Státní bezpečnosti po únoru 1948

Situace vzniklá po mocenském převratu v únoru 1948 vytvořila pro zpravodajskou i státně bezpečnostní službu, dvě z hlavních opor právě nastoleného režimu, nové podmínky.¹⁴ Na jedné straně především přibýly požadavky na obě složky kladené, resp. rozšířily se ty stávající. Takřka „ze dne na den“ totiž radikálně narostly řady osob, které bylo nutné považovat za „nepřátele“, i činností, za nimiž mohly být hledány „rozvratné“ (či „protistátní“) úmysly. Všechny tyto osoby a činnosti bylo třeba pečlivě monitorovat a v případě potřeby proti nim zasáhnout. Navíc se mezi většinou čelných představitelů jak v KSČ, tak v bezpečnostních složkách rozšířil názor, že nepřátelé nového režimu („reakce“) začnou využívat zcela nové a hrubší metody. *Jest možné, že dojde k sabotážím a teroristickým aktům proti ústavním činitelům a funkcionářům lidovlády a veřejné správy*, varoval na poradě 11. března 1948 přednosty oblastních úřadoven Státní bezpečnosti Jindřich Veselý,¹⁵ v té době přednost skupiny III/A.¹⁶

Na straně druhé díky eliminaci vlivu parlamentu, nekomunistických stran a jejich tisku padla většina bariér, které bezpečnostní složky do té doby omezovaly. Jejich příslušníkům se tak plně otevřely možnosti zákony buďto vůbec nerespektovat, nebo je alespoň účelově vykládat. Zároveň bylo možné očekávat, že nová vládnoucí garnitura bude přát dalšímu růstu pravomocí a vlivu represivního aparátu, stejně jako umožní navýšení počtu jeho příslušníků. Na poradě špiček ministerstva vnitra, konané bez-

13 K otázce budování státně bezpečnostní služby i zpravodajské služby v letech 1945 až 1948 viz DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 25–113.

14 Jako společné označení zpravodajské i státně bezpečnostní služby se zanedlouho po únoru 1948 vžil pojem Státní bezpečnost (StB), který ze stylistických důvodů budeme v předkládaném textu od tohoto okamžiku používat. Pro bližší údaje o užívání těchto termínů viz DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 13–15.

15 Pro základní informace k osobě Jindřicha Veselého viz tamtéž, s. 95.

16 ABS, f. Velitelství Státní bezpečnosti (1945) 1948–1953 (dále jen 310), sign. 310-29-5, Zápis o poradě přednostů zemských a oblastních úřadoven státní bezpečnosti, 11. 3. 1948, l. 89.

Libor Bílek

prostředně po únorových událostech (konkrétně 28. února 1948) to Jindřich Veselý také podřízeným sdělil: *Máme nyní velkou příležitost k rozvinutí své činnosti. Je třeba rychle vybudovat zpravodajský i státně bezpečnostní aparát.* Jako konkrétní možnosti uvedl nábor nových pracovníků, širší možnosti využití odposlechů a cenzury a další.¹⁷

Rozšíření počtu příslušníků pro bezpečnost neznamenovalo jen teoretickou možnost. Pokud měla splnit všechny nově kladené úkoly, byla to zároveň i její životní nutnost, kterou si všichni její příslušníci plně uvědomovali. Konkrétně byl nábor nových pracovníků projednán 2. března 1948 na poradě tzv. bezpečnostní pětky (též „komise pro bezpečnost“ či „bezpečnostní komise“) ústředního výboru KSČ, na níž *bylo rozhodnuto zvětšit zpravodajský aparát, jakož i složky státněbezpečnostní. Přibírání budou naprosto spolehliví lidé i mimo státní aparát.*¹⁸

Konkrétním naplněním tohoto usnesení pak bylo rozeslání pokynu všem oblastním úřadovněm Státní bezpečnosti, v němž byli jejich přednostové seznámeni s nutností rozšířit personální stavy Z-referátů a zároveň vyzváni k tomu, aby předložili návrhy na přijetí konkrétních osob. Při výběru se mělo hledět především na státní a politickou spolehlivost: *necht' se navrhnou výhradně osoby vnitřně těsně srostlé s bojem pracujících lidu, o kterých je jisté, že by stály na svých místech i v dobách těžkých, kdy je třeba nasadit vlastní život.* Naproti tomu odborné kvality byly považovány za méně důležité: *vzdělání a prostředí nábora nerozhoduje. [...] Soustředte se ovšem jen na osoby s dobrým postrěhem, s dobrou pamětí a s vrozenou inteligencí [...] zejména z řad elektrikářů, železničářů, typografů, kovodělníků.*¹⁹

Důraz na maximální politickou spolehlivost nových příslušníků (pro teprve se etablojící režim pochopitelný) tedy podstatně omezoval jejich výběr vlastně jen na dělnická povolání. Tím však byly značně limitovány i jejich schopnosti – postrádali nejen odborné zkušenosti z oblasti zpravodajství, ale i vzdělání, obecný přehled nebo přiměřené vystupování. Tyto nedostatky pak nežádoucím způsobem ovlivňovaly výkon jejich povolání – nevládali administrativu, neorientovali se v zákonech a většinou postrádali i základní orientaci v oboru, v němž měli zpravodajství provádět (hospodářská odvětví, politické strany nebo společenské organizace). To vše se brzy ukázalo jako velká brzda pro budování a řízení agentury.

Za další důležitou podmínku, nutnou pro zdárné plnění nových úkolů totiž bylo považováno právě širší využívání práce tajných spolupracovníků, a to pokud možno těch získaných přímo mezi „nepřáteli“. Přestože o účinnosti této metody někteří příslušníci zřejmě pochybovali, její zastánci jim málokdy dopřávali sluchu a vytrvale podřízené složky vedli k tomu, aby agenturu jakožto nejučinnější zbraň více využívali. K tomu však vedla poměrně složitá a náročná cesta – celá agenturní síť musela být nejprve od základů znovu vybudována a musely být nalezeny účinnější formy jejího řízení.

17 Tamtéž, Záznam z porady konané dne 28. 2. 1948 v místnosti plk. Jandy, l. 56.

18 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, I. díl 1948–1959 (dále jen A 2/1), inv. j. 10, Záznam o poradě bezpečnostní pětky, 2. 3. 1948, l. 65.

19 ABS, f. 310, sign. 310-3-2, Rozšíření referátů Z – nábor sil, 25. 3. 1948, l. 3.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

Agentura, kterou Státní bezpečnost disponovala v předúnorovém období, totiž novým podmínkám neodpovídala jak po stránce kvantitativní (počet spolupracovníků), tak kvalitativní (jejich výběr). Počet tajných spolupracovníků (který je však z důvodů neexistence centrální evidence nemožné přesně zjistit) byl příliš malý na to, aby poskytl žádoucí efekt, totiž získávat informace ze všech vrstev společnosti a zejména z okruhů nejpravděpodobnějších „nepřátel“ nového režimu. Především však nevyhovoval jejich výběr – převážně se jednalo o známé příslušníky zpravodajství. Tito většinou přímo členové komunistické strany informace poskytovali sice ochotně, avšak jen v rozsahu vymezeném jejich postavením ve společnosti, tedy zcela mimo skupiny potenciálních nebo skutečných odpůrců politiky KSČ. Další údajně početnou skupinou tajných spolupracovníků byli informátoři motivovaní finančními odměnami, kteří však podávali zprávy buď jen velmi obecné, nebo naopak podrobné, ale neprovořené nebo přímo vylhané.²⁰

Proto se představitelé bezpečnosti pokoušeli agenturní práci aktivně rozvíjet a síť tajných spolupracovníků rozšiřovat. Požadavek *znovu důkladně organizovat agenturu* padl bezprostředně po únorových událostech, konkrétně na zde již zmíněné poradě velitelů zpravodajské a státní bezpečnostní služby 28. února 1948. Podle zápisu ze schůze bylo splnění tohoto bodu dáno za úkol přednostovi sektoru vnitřního zpravodajství Štěpánu Plačkovi.²¹

Ten proto na poradě přednostů oblastních úřadoven StB v březnu 1948 všem přítomným oznámil požadavek na *vytvoření solidní a důkladné agenturní sítě*, k čemuž byla podle jeho slov *právě nyní nejvhodnější doba*. Dále upřesnil, že *agentury jest nejlépe získávati z osob kompromitovaných, které jest možno si ihned zavázat a pak jejich činnost sledovat i kontrolovat*. Za „kompromitované osoby“ přítomni byli považováni zejména funkcionáři nekomunistických stran, případně jejich řadoví členové vykonávající významnější funkce ve státních, společenských nebo hospodářských organizacích.²²

Snaha o vybudování nové a kvalitní agenturní sítě pochopitelně nekončila jen zadáváním příkazů – představitelé Státní bezpečnosti využívali také dalších prostředků. V dubnu 1948 byly vydány nové instrukce pro označování tajných spolupracovníků a jejich jednotlivých kategorií, a to za tím účelem, aby byl odstraněn dosavadní stav, kdy jednotlivé podřízené složky mohly za tajné spolupracovníky vydávat i osoby, které jednorázově poskytl jakoukoli drobnou informaci. Tímto způsobem se některé oblastní úřadovny pokoušely u nadřízených vzbuzovat dojem, že jejich agenturní síť je početnější, než ve skutečnosti byla. Spolu s vydáním dubnových instrukcí také byla avizována snaha provést podrobnou evidenci tajných spolupracovníků.²³

20 BÍLEK, Libor: *Sonda do agenturní práce Státní bezpečnosti v prvních letech po únoru 1948*, s. 11–12.

21 ABS, f. 310, sign. 310-29-5, Záznam z porady konané dne 28. 2. 1948 v místnosti plk. Jandy, l. 56.

22 Tamtéž, Zápis o poradě přednostů zemských a oblastních úřadoven státní bezpečnosti, 11. 3. 1948, l. 89. Tuto poradu zmiňuje bez uvedení zdroje také K. Kaplan – KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948–1956*, Doplněk, Brno 1999, s. 73.

23 Kritériem nového dělení se stal stupeň zavázání tajného spolupracovníka, z dřívější typologie bylo zachováno hledisko spolupracovníkovy spolehlivosti (resp. stupeň jeho provoření) a dále také pohnutky, které ho ke spolupráci vedou. ABS, f. 310, inv. j. 310-34-13, Pomůcka „O názvech zpravodajských spolupracovníků“, 2. 4. 1948, l. 1–8. Srov. také VALIŠ, Zdeněk: *Ad: Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky StB ve směrnících pro agenturní práci*, s. 330–334.

Libor Bílek

Jednotlivé úřadovny StB začaly také od října 1948 měsíčně dostávat tzv. vodítka, zpracovaná příslušným oddělením (později sektorem) pražské centrály. V nich byly každé ze tří částí zpravodajství (obránnému, politickému a hospodářskému) na každý měsíc stanoveny konkrétní úkoly, na jejichž splnění se měla příslušná složka zaměřit. Podřízené úřadovny ovšem zadané úkoly často plnily jen liknavě nebo je neplnily vůbec – s odkazem na slabé personální obsazení a množství jiných úkolů. Po několika měsících je pak příslušníci údajně začali zcela ignorovat.²⁴

Centrální útvar StB pokračoval v organizování kurzů a školení pro pracovníky zpravodajství; plynule tak navazoval na zpravodajské kurzy prováděné v prvních poválečných letech. Cílem těchto školení bylo zlepšit úroveň práce zpravodajců, což v případě některých z nich znamenalo sdělit jim alespoň základní principy tohoto oboru. Jak už bylo řečeno – většina řadových příslušníků zpravodajství nikdy předtím u bezpečnostních sborů, tím méně u zpravodajské složky, nesloužila a o způsobu práce v této oblasti tak neměla nejmenší ponětí. Náplní kurzů proto byly jak velmi konkrétní a praktické dovednosti bezprostředně související se zpravodajstvím (výběr vhodných tajných spolupracovníků, jejich vázání atd.), tak i obecné znalosti, které byly podle vedoucích představitelů pro kvalitní výkon daného povolání nezbytné (aktuální mezinárodněpolitická situace, dějiny dělnického hnutí a podobně.)

Patrně nejvýznamnější změnou, která se bezprostředně týkala agenturní práce i bezpečnosti jako celku, byla zásadní přestavba její organizační struktury, jejímž cílem bylo důsledně sjednotit a centralizovat všechny zpravodajské a bezpečnostní složky. V listopadu 1948 byly proto reorganizovány centrální zpravodajské a státně bezpečnostní útvary na ministerstvu vnitra. Mimo jiné byl namísto dosavadní skupiny III/A zformován tzv. odbor BA, jinak též Velitelství Státní bezpečnosti (interně nazývané Útvar 701-A). Součástí odboru BA, jehož velitelem byl Jindřich Veselý, se vedle dalších útvarů staly sektor BAa (zahraniční zpravodajství) a především skupina BAa (vnitřní zpravodajství). Skupina BAa, v čele s Osvaldem Závodským²⁵ a jeho zástupcem Ivem Milénem,²⁶ přitom nadále zahrnovala tři zásadní složky dřívější skupiny III/A, tedy oddělení pro obranné, politické a hospodářské zpravodajství, ke kterým již dříve (na počátku roku 1948) přibývalo čtvrté oddělení (o jeho vzniku se podrobněji zmíníme v následujícím oddíle), zabývající se podle potřeb prvních tří oddělení tzv. výkonem, tedy zatýkáním, sledováním podezřelých osob a zjišťováním potřebných údajů o zájmových osobách. Tato čtyři původně oddělení byla v nové organizaci nazývána sektory (termín „oddělení“ se nyní používal pro označení organizační jednotky nižšího stupně, tedy čtyři zmiňované sektory se členily na jednotlivá oddělení a ta pak dále na referáty). Hlavní rozdíl organizace odboru BA od organizace dřívější však spočíval v tom, že do jeho rámce byla spolu s vnitřním a zahraničním zpravodajstvím zcela organicky začleněna také státně bezpečnostní služba, a to jednak jako součást

24 ABS, f. 310, inv. j. 310-29-3, Zápis z porady, 17. 10. 1949, l. 74. Vodítka z posledních měsíců roku 1948 jsou uložena ve fondu 310 jako inv. j. 310-35-1, z roku 1949 pak jako inv. j. 310-10-9.

25 K osobě Osvalda Závodského viz KALOUS, Jan: Osvald Závodský – aktér i oběť politických procesů. *Paměť a dějiny*, 2013, roč. 7, č. 3, s. 85–95.

26 K osobě Iva Miléna viz DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 96.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

čtvrtého sektoru (zatykáni) a především jako sektor pátý, vyšetřovací. Zpravodajství a státně bezpečnostní služba tedy splynuly do jediného celku, pro nějž se vžil označení Státní bezpečnost. Struktura skupiny BAa (Velitelství StB či Útvar 701-A) potom vypadala takto:

BAaS – sekretariát

Sektor I – obranné zpravodajství

Sektor II – politické zpravodajství

Sektor III – hospodářské zpravodajství

Sektor IV – výkon, tzn. zjišťování (tzv. ustanovka²⁷), sledování, všeobecné objekty

Sektor V – tzv. realizace (vyšetřování a dohled nad zatykáním a věznicemi)²⁸

Co se týče označování sektorů, příslušníci StB je v písemném styku označovali většinou řadovými číslicemi, a to jak římskými, tak arabskými.

Obdobná změna proběhla také na úrovni jednotlivých teritoriálních útvarů Státní bezpečnosti. Konkrétně došlo ke zrušení zemských úřadoven StB a přeměně některých oblastních úřadoven na útvary nového typu – krajská velitelství Státní bezpečnosti (KV StB). K naznačené změně došlo s počátkem platnosti nového zákona o územním dělení státu na kraje, tedy k 1. lednu 1949. Další související změny pak probíhaly u nových krajských útvarů postupně v průběhu prvních měsíců roku 1949. Přeměna dřívějších oblastních úřadoven na krajská velitelství totiž neměla rozměr pouze územní (obvody působnosti nových velitelství se pochopitelně kryly s nově ustavenými kraji), ale také organizační. V rámci vzniklých velitelství totiž došlo, stejně jako na centrálním útvaru, ke splynutí státně bezpečnostní a zpravodajské složky. Organizační struktura krajských velitelství tak v podstatě kopírovala organizaci Velitelství StB v Praze – sestávala z pěti oddělení (označovaných řadovými číslovkami), jejichž pracovní náplň odpovídala činnosti příslušných sektorů pražské centrály, které je také úkolovaly.²⁹

Agenturní centrála jako 4. oddělení sektoru vnitřního zpravodajství

V dosavadním popisu změn, které měly v roce 1948 přispět k rozvoji agenturní sítě StB, jsme nezmínili ještě jednu skutečnost, jejíž role se při zpětném pohledu jeví jako velmi významná. Bylo jí zřízení tzv. agenturní centrály (AC) na pražském ústředním útvaru.

Název „agenturní centrála“ se v písemnostech ministerstva vnitra poprvé objevuje již v dokumentu *Odůvodnění návrhu na reorganizaci bezpečnosti*, který J. Dvořáková datovala do října 1947, tedy do období příprav na začlenění rušených OZO do ob-

27 Ustanovka – termín přejatý z terminologie sovětských bezpečnostních orgánů. Rozumělo se jím „zjišťování“, tedy shromáždění dostupných údajů o určité osobě, k čemuž bylo používáno jak existujících spisů a kartoték, tak informátorů z okolí prověřované osoby.

28 Pro podrobnější popis organizační struktury skupiny BAa viz DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 114–118.

29 Ke krajským velitelstvím StB viz tamtéž, s. 139–146; FROLÍK, Jan: *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*, s. 437–448 a SIVOŠ, Jeruš: *Teritoriálně útvary ŠtB na Slovensku v letech 1948–1953. Securitas Imperii*, 2012, č. 21, s. 48–88.

Libor Bílek

lastních úřadoven státně bezpečnostní služby. Autor dokumentu, jímž byl přednosta skupiny VII-A Štěpán Plaček, navrhoval jednak důslednou centralizaci bezpečnostních složek a jednak zásadní reorganizaci zpravodajské služby. Ta spočívala ve splynutí zpravodajské a státně bezpečnostní služby v jeden celek (k čemuž, jak už bylo uvedeno, o rok později skutečně došlo), což mělo zabránit konfliktům, ke kterým podle něj mezi oběma složkami docházelo. Plaček proto navrhoval ustavení ústřední zpravodajské skupiny ministerstva vnitra, jejíž součástí se kromě tří již existujících zpravodajských oddělení (pro obranné, politické a hospodářské zpravodajství) měl stát také útvar nazvaný „agenturní centrála“. Zpravodajská skupina měla totiž podle Plačkových představ své zpravodajské úkoly provádět po dvou samostatných liniích. Zatímco oddělení pro obranné, politické a hospodářské zpravodajství (Plaček je jak v návrhu, tak ve služebním styku souhrnně označoval jako „opersektor“) měla prostřednictvím oblastních úřadoven StB provádět *běžné zpravodajství*, tedy *zprávy získané mezi obyvatelstvem*, případně *jednotlivé úkoly nařízené zpravodajskou centrálou*, agenturní centrála se měla věnovat zpravodajství *hloubkovému*. K tomu měla využívat skupinu tzv. šéfagentů, tedy příslušníků ministerstva vnitra vykonávajících krycí povolání, kteří by v regionech budovali a řídili síť tajných spolupracovníků, *kterými proniknou do prostředí centrální skupinou určeného, neb iniciativně*. Tyto agenturní síť by podle Plačkova návrhu nejen fungovaly zcela nezávisle na teritoriálních útvarech StB, ale byly by před tamějšími příslušníky i naprosto utajené.³⁰

Skupina tzv. šéfagentů, tedy jakási paralelní zpravodajská síť, pak skutečně vznikla. Na konci roku 1947 totiž došlo k již zmíněnému zrušení oblastních zpravodajských odboček a převedení většiny jejich zaměstnanců i úkolů do nově vytvořených zpravodajských referátů na jednotlivých úřadovnách státně bezpečnostní služby. Někteří zvláště významní tajní spolupracovníci rušených OZO však byli převzati přímo příslušníky ústřední Skupiny VII-A v Praze, kteří byli do dané oblasti vysláni, aby spolupracovníky v naprostém utajení nadále řídili a získávali další. Pouze namísto původního termínu „šéfagenti“ byli tito příslušníci nazýváni „regionálními rezidenty“, zkráceně RR. Důvodem tohoto řešení byla obava z vyzaření nejhodnotnějších tajných spolupracovníků politickým soupeřům KSČ (právě proti nim byla činnost konfidentů primárně namířena). Tento systém pak přetrval až do poloviny roku 1948.³¹

Kromě zavedení instituce regionálních rezidentů byla realizována také další část Plačkova návrhu – ustavení útvaru s názvem „agenturní centrála“, který měl (vedle dalších úkolů) regionální rezidenty řídit. Někdy na počátku února 1948 proto Plaček v rámci jím řízeného Sektoru III/Aa – vnitřní zpravodajství vytvořil již zmíněné čtvrté oddělení (vedle oddělení pro obranné, politické a hospodářské zpravodajství), které nazýval agenturní centrála. Zřízení tohoto útvaru zřejmě považoval za mimořádně důležité – jednak s ním nadále pevně počítal ve svých organizačních návrzích (před

30 ABS, f. 310, inv. j. 310-2-2, Odůvodnění návrhu na reorganizaci bezpečnosti, nedatováno, l. 26–33. Dokument prezentuje také J. Dvořáková (DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 89–91 a příloha č. 5).

31 K činnosti regionálních rezidentů viz BÍLEK, Libor: *Regionální rezidenti. Metoda vnitřního zpravodajství ministerstva vnitra v roce 1948. Paměť a dějiny*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 78–88.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

odvoláním z funkce v listopadu 1948 stihl vypracovat ještě minimálně dva)³² a také je později uváděl jako jeden z dosažených úspěchů, když byl v letech 1949 až 1953 vyšetřován pro podezření z nepřátelské činnosti. Díky tomu si můžeme udělat představu o tom, jaké úkoly mělo podle Plačka čtvrté oddělení alias agenturní centrála plnit. V roce 1952 k tomu při vyšetřování uvedl: *Podle mého pojetí má* (čtvrté oddělení, které zde pod dojmem pozdějšího přejmenování Plaček mylně označuje jako sektor – pozn. aut.) *ostatním třem sektorům sloužit jako „agenturní centrála“, je v agentuře kontrolovat, pomocí instruktorů s venkovskými kraji spojovat a jenž současně agenturou proniká do „všeobecných“ objektů a celému opersektoru obstarává výkony sledovací a zjišťovací služby, jakož i vůbec všechny ostatní pomocné úkoly.*

Těmto úkolům v hrubých rysech odpovídá také členění agenturní centrály, které Plaček při jejím zřízení v únoru 1948 vytyčil a o němž jsme informováni díky zprávě zpracované jedním z jejích pracovníků – Erichem Machem (o němž ještě bude řeč). Podle této zprávy Plaček centrálu rozčlenil na čtyři následující složky:³³

Organizační oddělení: na základě informací od ostatních útvarů vnitřního zpravodajství se stará o nábor nových sil a vybavení zpravodajské služby, jeho součástí je také instruktážní skupina.³⁴

Lektorský referát: třídí zprávy získané všemi složkami sektoru vnitřního zpravodajství a podle jejich povahy je přiděluje příslušnému oddělení (pro obranné, politické nebo hospodářské zpravodajství). Zároveň podle důležitosti vybírá zprávy, které jsou předkládány vedoucímu zpravodajské služby, a navrhuje jejich zařazení do deníku zpráv ministru.

Výkonná skupina: plní úkoly pro ostatní zpravodajská oddělení (pro politické, obranné a hospodářské zpravodajství) – sledování, ustanovka atd.

Kontrolní referent: má na starosti jednak vnitřní obranu aparátu, jednak výběr a kontrolu agentů.

Citovaná zpráva však zároveň dodává, že tyto informace o struktuře, úkolech a činnosti 4. oddělení – agenturní centrály vypovídají spíše o Plačkových představách než o skutečném stavu. V době zpracování zprávy (na konci května 1948) totiž většina zamýšlených vedoucích postů zůstala neobsazena (svých funkcí se ujal pouze vedoucí lektorského referátu Mach a jeden pracovník organizačního referátu), takže oddělení

32 Oba tyto návrhy jsou dochovány v archivu – viz ABS, f. 310, sign. 310-2-4, l. 1–33.

33 ABS, f. 310, sign. 310-10-3, Struktura agenturní centrály – zhodnocení dosavadních poznatků, 29. 5. 1948, nestránkováno. Stejně členění pak obsahuje schéma, které Plaček vypracoval zřejmě v únoru 1948. O úkolech útvaru, který nazývá 4. oddělení - /AS – agenturní centrála/, se zde píše: *Toto oddělení slouží všem třem shora uvedeným oddělením, obsluhuje je a pomáhá jim. Přebírá mimořádné a naléhavé úkoly celostátního rázu.* ABS, f. 310, sign. 310-2-4, dokument „Odbor státní bezpečnosti“, nedatováno, l. 26.

34 Podle dokumentů zřejmě z října 1948 byli členové instruktážního oddílu pověřeni dohledem nad oblastními úřadovými státní bezpečnosti, na nichž měli vykonávat činnost *statistickou, výchovnou a koordináční*, tedy zjišťovali materiální a personální vybavení daného útvaru, pro jeho příslušníky prováděli některá školení a zajišťovali (případně se o to alespoň pokoušeli) správné plnění příkazů zadaných z pražského centra. ABS, f. 310, sign. 310-2-2, Směrnice pro práci instruktážního oddílu, nedatováno, l. 48–51. O instruktážní skupině podává základní informace J. Kalous – KALOUS, Jan: *Instruktážní skupina StB v lednu a únoru 1950. Zákulisí případu Čibhošť. Sešity ÚDVZK č. 4.* ÚDVZK PČR, Praha 2001, s. 9–10.

existovalo z větší části jen na papíře. Instruktoři, kteří měli vypomáhat teritoriálním pobočkám a zajišťovat jejich kontrolu, nebyli určeni vůbec a kontrolní referent, který má na starosti výběr a kontrolu agentů [...] byl až do dnešního dne neustále pověřen mimořádnými úkoly, takže se vůbec k zahájení činnosti nedostal. Ani pověřený velitel nového útvaru Josef Plechatý³⁵ se své funkce fakticky nezhostil a nestaral se ani o vybudování, ani o řízení tohoto oddělení. To proto, že věnoval skoro veškerou svoji energii na styk s agenty.³⁶ Plechatý byl totiž také pověřen vedením skupiny regionálních rezidentů.

Činnost 4. oddělení – agenturní centrály (nepočítáme-li činnost Plechatého mezi regionálními rezidenty) tedy minimálně do konce května 1948 nedosahovala Plačkem zamýšlených rozměrů – fungujícími prvky byli příslušník mající na starosti část organizačního oddělení, dále vedoucí a zároveň jediný člen lektorského referátu Mach a nakonec tzv. výkonná skupina (v počtu asi 30 příslušníků), která však zřejmě fungovala do jisté míry nezávisle na ostatních částech oddělení. Výkonná skupina plnila v souladu s Plačkovými představami úkoly požadované ostatními odděleními (sledování, ustanovka) a také některé další – vytvářela zpravodajské kombinace, včetně tzv. akcí „Kameny“ (fingované státní hranice, na nichž byli zatýkáni občané pokoušející se odejít do zahraničí).³⁷

Písemného materiálu o činnosti 4. oddělení v dalších měsících roku 1948 se mnoho nedochovalo, a je tudíž velmi obtížné posoudit, jak se dále vyvíjela. Jednou z výjimek je příkaz ze srpna 1948, ve kterém jeden z referátů 1. oddělení (politické zpravodajství)³⁸ žádá, aby 4. oddělení zařadilo *potřebnou instruktáž všech Z-OStB* (tj. Z-referátů oblastních úřadoven Státní bezpečnosti – pozn. aut.) ohledně agenturního pronikání *do vedení a organizačního aparátu Československé strany socialistické ve všech politických krajích*. Podle příloženého přípisu byl totiž tento úkol všem oblastním úřadovnám rozeslán již v polovině června a potom znovu v polovině července, až do začátku srpna však nepřišla jediná odpověď (což mimochodem názorně ilustruje jak neutěšenou situaci v agentuře, tak špatnou kázeň teritoriálních útvarů), takže 1. oddělení nezbylo nic jiného, než splnění žádosti ugovat prostřednictvím instruktorů.³⁹

35 Josef Plechatý (1911–?), narozen v Podhorním Újezdu (dnes obec Podhorní Újezd a Vojice, okr. Jičín) v dělnické rodině, původním povoláním kameník. V letech 1928 až 1938 člen národně socialistické strany, v roce 1945 vstoupil do KSČ. Téhož roku byl přijat k ZOB, od března 1947 velitel OZO pro vnitřní Prahu. Od počátku roku 1948 velitel 4. oddělení (později IV. sektoru) centrálního zpravodajského útvaru MV. Po absolvování půlročního školení byl v roce 1950 zařazen jako zástupce velitele technického sektoru (BAT, později 5. samostatný sektor MNB). Během čistek v bezpečnosti v roce 1951 začal vadit jeho dřívější blízký pracovní vztah se Štěpánem Plačkem, proto byl přeřazen k Veřejné bezpečnosti, kde zastával různá velitelská místa. V roce 1966 odešel do důchodu. Blíže viz ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 3339/11 Josef Plechatý.

36 ABS, f. 310, sign. 310-10-3, Struktura agenturní centrály – zhodnocení dosavadních poznatků, 29. 5. 1948, nestránkováno.

37 K tomu nejnověji JANDEČKOVÁ, Václava: Akce „Kámen“ – Všeruby 1948. Nová odhalení v případě falešné hranice Evžena Abrahamoviče. *Paměť a dějiny*, 2013, roč. 7, č. 2, s. 75–89 a JANDEČKOVÁ, Václava: *Kámen. Svědectví hlavního aktéra „falešné hranice“ u Všerub na Domažlicku*. Nakladatelství Českého lesa, Domažlice 2013. Zde také odkazy na starší literaturu.

38 Konkrétně referát 48, zabývající se národněsocialistickou stranou.

39 ABS, f. 310, sign. 310-2-9, dokument „Úkoly pro AS III-Aa-4 pro referát 48“, 5. 8. 1948, nestránkováno.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

Z toho bychom mohli usuzovat, že nejpozději v srpnu 1948 zahájil na 4. oddělení – agenturní centrále činnost instruktážní oddíl, což potvrzuje pozdější výpověď jednoho z instruktorů, v níž své přidělení k tomuto útvaru datoval do června 1948.⁴⁰ Vedoucí této skupiny ale své jmenování zpětně datoval až do října 1948⁴¹ a z prvních říjnových dnů také pocházejí nejstarší záznamy o návštěvách instruktorů na přidělených oblastech (přičemž některé z nich výslovně uvádějí, že se jedná o první vykonané návštěvy).⁴² Počátky instruktážní skupiny (někteří její příslušníci později nechvalně prosluli účastí na ubití faráře Josefa Toufara) jakožto součásti 4. oddělení – agenturní centrály jsou tedy stále nejasné, ať už však začala fungovat v říjnu 1948, nebo dříve, dlouho součástí centrály nezůstala. Už v prosinci 1948 je totiž uváděna jako součást sekretariátu skupiny BAa.

Jestliže o vzniku a činnosti instruktážní skupiny v roce 1948 máme jen minimum zpráv, o ostatních součástech 4. oddělení postrádáme soudobé informace docela. V rámci listopadové reorganizace (viz předchozí oddíl) bylo 4. oddělení (stejně jako tři zbývající) sektoru III/A nově označeno jako sektor (pořadové číslo čtyři mu zůstalo), spadající pod skupinu BAa. Změnila se také pracovní náplň IV. sektoru (což jistě souviselo s odchodem jeho ideového tvůrce Štěpána Plačka z ministerstva vnitra) – od prosince 1948 útvar tvořila čtyři následující oddělení: zjišťovací (ustanovka), sledovací, výpadové (zatýkáci) a oddělení všeobecných objektů (pro zpravodajské sledování zastupitelských úřadů, hotelů, pošt a dalších); jako vedoucí útvaru je stále uváděn Josef Plechatý.⁴³ Z pozdějších vyjádření zde zařazených příslušníků vyplývá, že všechny tyto části pracovaly již od prvních měsíců roku 1948, nejspíše jako součást výkonné skupiny.⁴⁴

Ostatní Plačkem původně stanovené úkoly dílem zanikly (činnost regionálních reidentů byla již někdy v polovině roku 1948 jako postradatelná ukončena) a dílem je převzaly jiné složky StB – kontrolu agenturní činnosti a rozdělování získaných zpráv převzala „nová“ agenturní centrála, která vznikla v říjnu 1948 jako součást sekretariátu sektoru III/Aa (od prosince téhož roku skupiny BAa) a instruktáž s dohledem nad podřízenými teritoriálními útvarů zůstaly instruktážnímu oddílu (instruktážní skupině), který byl nejpozději v prosinci 1948 taktéž přeřazen do rámce sekretariátu sektoru III/Aa (pak skupiny BAa).

Samotný IV. sektor (respektive jeho pokračovatelé) pak prošel zajímavým a poměrně komplikovaným vývojem jak po stránce organizační, tak po stránce pracovní

40 Tamtéž, f. Zvláštní vyšetřovací 1948–1990 (dále jen ZV-MV), a. č. ZV 122 MV, Svazek dokumentů 1, l. 24. Záznam o výpovědi Antonína Prchala, 5. 12. 1962.

41 Vedoucím instruktáže se stal Milan Moučka. ABS, f. ZV-MV, a. č. ZV 122 MV, Svazek dokumentů 1, Záznam o pohovoru s Milanem Moučkou, 10. 1. 1963, l. 54.

42 Tyto záznamy jsou rozptýleny ve složkách s materiálem týkajícím se jednotlivých krajských velitelství (ABS, f. 310, sign. 310-12-5 až 310-16-6). Několik dochovaných dokumentů o návštěvách oblastních úřadoven je datováno již v červenci 1948, je však pod nimi podepsán Karel Černý, který tyto návštěvy vykonával ze své pozice vedoucího administrativního sektoru a zástupce velitele StB Jindřicha Veselého.

43 ABS, f. A 2/1, inv. j. 1, Organizace odboru státní bezpečnosti, l. 12. 1948, l. 296. Týž dokument je uložen také tamtéž, f. 310, sign. 310-2-4, l. 58. Toto členění uvádí i DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 118.

44 Tato vyjádření jsou uložena v ABS, f. ZV-MV, a. č. ZV 122 MV, Svazek dokumentů 1.

náplně (její nejdůležitější součástí se stalo sledování – rozuměj sledování podezřelých nebo jinak zajímavých osob) a v organizační struktuře Státní bezpečnosti zůstal až do jejího zrušení v roce 1990.⁴⁵

Agenturní centrála jako součást skupiny BAa a její úkoly

Jak už bylo naznačeno v předchozím oddíle, na konci října 1948 byl tzv. lektorský referát 4. oddělení – agenturní centrály (respektive jeho jediný příslušník Erich Mach) přeřazen do organizačního rámce sekretariátu nadřízeného útvaru, jímž byl krátkou dobu Sektor III/A a poté skupina BAa. Zároveň s tím byly poněkud rozšířeny Machovy úkoly (zřejmě na základě jeho vlastních iniciativních návrhů) a byli mu přiděleni další spolupracovníci. Tak v rámci sekretariátu skupiny BAa vznikl v podstatě nový útvar, nazývaný opět agenturní centrála (AC). O úkolech a pravomocích této „nové“ agenturní centrály se dozvídáme ze zprávy o její činnosti, kterou Mach vypracoval v květnu 1949. V ní píše, že *stručně se dá naše stálá práce označit takto:*

- 1.) *Vyhodnocení a zařazení zpráv skupiny BAa.*
- 2.) *Evidence vazacích návrhů, slibů a všebo materiálu a agenturních spolupracovníků.*
- 3.) *Kontrola vazacích návrhů a zjištění závažných agenturních případů.*

*Mimo to se tento měsíc vydal pro školský sektor návod o agenturní práci a byl vypracován oběžník všem krajům o některých změnách v agenturní práci.*⁴⁶

Jak vidíme, AC se zabývala shromažďováním a vyhodnocováním poznatků pražského Velitelství StB získaných agenturní cestou. Centrálou tedy měly projít všechny písemně zpracované poznatky získané od jednotlivých konfidentů, přičemž příslušníci agenturní centrály je měli podle obsahu rozdělit jednotlivým referátům k vyřízení. Ukládány zde měly být také vazací návrhy (tj. návrhy k získání /zavázání/ tajného spolupracovníka), které vypracovali jednotliví příslušníci zpravodajství („řídící orgánové“) a které následně schválil příslušný velitel, a vazací sliby, tj. spolupracovníky podepsaná prohlášení, že spolupráci přijímají. Agenturní centrála také po obdržení schváleného vazacího návrhu přidělovala jednotlivým příslušníkům zpravodajství krycí jména pro jejich konfidenty a vedla celostátní kartotéku všech tajných spolupracovníků. Dále měly být do AC zasílány písemné materiály vzniklé během spolupráce s konfidenty, tedy především tzv. A-listy a B-listy. O těchto materiálech se zmíníme podrobněji.

Dokumenty označované jako A-listy představují záznam a první vyhodnocení každé zprávy, kterou tajný spolupracovník svému řídicímu orgánu ústně nebo písemně předal. Jsou badatelsky často využívaným pramenem, neboť se ve formě tzv. operativního materiálu stávaly součástí vyšetřovacích spisů k jednotlivým případům „protistátní činnosti“ z tohoto období a pro historika mnohdy znamenají jediný alternativní zdroj informací, s nímž může komparovat výslechové protokoly. Zároveň jsou však pramenem obtížně interpretovatelným; téměř vždy zde najdeme směs fak-

45 K tomu viz URBÁNEK, Miroslav: Správa sledování Ministerstva vnitra v letech 1948–89 (Stručný nástin organizačního vývoje). In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra*, 2005, č. 3, s. 173–232.

46 ABS, f. 310, sign. 310-2-7, Hlášení AC, 4. 5. 1949, nestránkováno.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

tů, domněnek, zkomolených zkazek, pomluv a klepů – zkrátka vše, co spolupracovník slyšel a pak na schůzce sdělil.

A-listy na předtištěný formulář sepisoval podle předepsané osnovy konfidentův řídicí orgán. Ten každý takový list opatřil kromě obsahu zprávy také datem jejího předání spolupracovníkem, shrnutím, výčtem osob (jichž se zpráva týká), zhodnocením (nakolik je zpráva pravdivá), poznámkou, jaké další kroky již podnikl (například zda zadal spolupracovníkovi nějaký úkol s obsahem zprávy související) a údajem, odkud a jak spolupracovník zprávu získal. A-listy pochopitelně nesměly být opatřovány skutečným jménem konfidenta, pouze jeho značkou a krycím jménem používaným pro evidenci (toto krycí jméno řídicí orgán nesměl měnit a spolupracovník je neznal; pro podepisování písemně podaných zpráv měl každý spolupracovník stanoveno krycí jméno jiné).⁴⁷

Vedle toho existovaly ještě tzv. B-listy, což byl obdobný formulář, na nějž řídicí orgán zaznamenal průběh schůzky se spolupracovníkem, jeho chování a případně i vyplacené odměny či hotové výlohy (např. útratu v restauraci, kde ke schůzce došlo). A-listy i B-listy pak byly v agenturní centrále zakládány do svazků jednotlivých tajných spolupracovníků; zajímavý je přitom fakt, že tyto svazky byly vedeny dvojmo – jeden řídicím orgánem na jeho pracovišti, druhý agenturní centrálou. Každý B-list byl proto psán ve dvou a každý A-list dokonce ve čtyřech vyhotoveních – jedno pro svazek vedený řídicím orgánem, druhé pro svazek uložený v agenturní centrále, třetí pro příslušníka, který dostal zprávu k vyřízení a čtvrté pro studijní oddělení příslušného útvaru.⁴⁸

Kromě písemných materiálů týkajících se tajných spolupracovníků pražského ústředí přijímala AC také hlášení o množství tajných spolupracovníků a dodaných zprávách od podřízených teritoriálních útvarů, přičemž se předpokládalo, že je bude v agenturní práci metodicky vést. Tím se rozuměla pomoc s administrativou, ne se samotným řízením konfidentů, v tomto směru zadávaly územním pobočkám StB konkrétní úkoly jednotlivé sektory pražského útvaru, případně o těchto věcech rozhodoval příslušný krajský velitel.

AC se proto také zabývala tvorbou instruktážních materiálů, vysvětlujících způsob práce s tajnými spolupracovníky – jak už bylo řečeno, mnoho příslušníků StB (včetně části velitelů) bylo v oboru práce bezpečnostních služeb naprostými nováčky; mnozí nastoupili přímo z továren bez hlubšího všeobecného či oborového vzdělání a tento nedostatek se na krátkodobých kurzech na školách ministerstva vnitra nedařilo odstranit. Mnoho důležitých dovedností tak příslušníci StB včetně zpravodajců získávali až během služby.

S tím souvisí další důležitý úkol AC, a tím byla kontrola řídicích orgánů. Centrála měla systematicky zjišťovat, zda příslušníci zpravodajství „své“ spolupracovníky správně vedou a zda účelně a v souladu s předpisy využívají tzv. zpravodajský pausál, tedy finanční prostředky určené k úhradě hotových výloh při styku s konfidenty

47 ABS, f. Statisticko-evidenční odbor (dále jen f. A 31/1), inv. j. 1, Pomůcka administrativně-operační pro skupinu BAa, 17. 1. 1949, l. 132–138.

48 Tamtéž.

Libor Bílek

a k proplácení jejich odměn a dalších vydání. Tento úkol však centrála podle výše citovaného hlášení z května 1949 nemohla vykonávat kvůli nedostatečnému personálnímu a organizačnímu obsazení.⁴⁹

Slabé personální obsazení AC konstatovala i zpráva z prověření tohoto pracoviště, které bylo provedeno v červnu 1949 v rámci řetězce prověrek všech útvarů spadajících pod sekretariát skupiny BAa – v agenturní centrále v tu dobu pracovali pouze její vedoucí Erich Mach a dva další příslušníci. Navíc podle zprávy vzhledem k tomu, že její vedoucí měl dlouhodobé zdravotní problémy, hrozilo, že *v případě jeho vážnějšího onemocnění zůstane tento referát prakticky nejen bez velitele, ale i neschopen veškeré působnosti*. Zbývajícím pracovníky byli příslušníci, která *jako matka dvou dětí pracuje nejvýše šest hodin denně*, a příslušník, který *není plně kvalifikován jak po odborné, tak zvláště po politické stránce pro plnění úkolu vedoucího AC skupiny BAa*. Komise tedy konstatovala: *AC pro personální nedostatky a pracovní přetížení soudruha Macha nemůže plnit řádně funkci AC v celostátním měřítku. Jde o instruktáž i o kontrolu, kdežto v nynějším stavu je agenturní centrála odkázána jen na nekontrolovaná hlášení podřízených útvarů. Kromě toho jsou nekontrolovány výdaje řídicích orgánů a výdaje za agenturní práce /od února/.*

Komise proto navrhla, aby byla AC doplněna alespoň jedním pracovníkem se zkušeností v oblasti zpravodajství, a dále aby jí byla přidělena jedna odborná účetní síla.⁵⁰ Navrhované posílení však dlouho nepřicházelo, až v srpnu 1949 a únoru 1950 došlo k rozšíření vždy o jednoho „koreferenta“, v březnu 1950 pak byl ustaven *zástupce přednosta AC*, čímž dosáhl počet pracovníků centrály svého maxima šesti osob, ovšem již po dvou měsících byl odchodem jednoho z koreferentů snížen na pět.⁵¹

Vedoucí agenturní centrály Erich Mach

Výše už bylo naznačeno, že „nová“ agenturní centrála vznikla přearováním jejího vedoucího Ericha Macha ze „staré“ agenturní centrály (4. oddělení sektoru III/A) v říjnu 1948,⁵² přičemž zároveň došlo i ke změně její pracovní náplně. Dodejme, že vše nejspíše souviselo s odvoláním Štěpána Plačka z funkce přednosta sektoru vnitřního zpravodajství (došlo k němu v téže době) – z pozdějších Machových vyjádření totiž vyplývá, že o tento organizační přesun dlouho usiloval, bránily mu však pracovní neshody s Plačkem.⁵³

Mach coby vedoucí agenturní centrály sehrál při dalším budování sítě tajných spolupracovníků důležitou úlohu, proto jeho osobu představíme blíže. Erich (někdy psáno v počestěle podobě Erik či Ervín) Mach, původním jménem Erich Mautner,

49 ABS, f. 310, sign. 310-2-7, dokument „Hlášení AC“, 4. 5. 1949, nestránkováno.

50 Tamtéž, sign. 310-2-6, Prověrka pracoviště – oddělení BAAs (Zpráva prověřovací komise), 21. 6. 1949, nestránkováno.

51 Viz měsíční hlášení o činnosti sekretariátu skupiny BAa, která jsou uložena tamtéž, sign. 310-2-7 a 310-2-8.

52 Tamtéž, sign. 310-2-10, Hlášení agenturní centrály ku dni 30. listopadu 1948, 6. 12. 1948, nestránkováno, část 4.

53 Tamtéž, dokument „Odpověď na vyjádření soudruha Šmolky k mému hlášení o poradě vedoucích AC ze dne 16. 6. 1949, 21. 6. 1949, nestránkováno, část 21.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

pocházel z jihomoravského Znojma, kde se narodil roku 1910 v česko-německé rodině s židovskými kořeny. Vystudoval tamní reálné gymnázium, absolvoval jednoletou nástavbu na obchodní akademii v Brně a nakonec v letech 1932–1937 studoval právnickou fakultu v Praze, studia však nedokončil. Jeho otec, který pracoval jako středoškolský profesor, zemřel, když mu bylo teprve 14 let, matku s jediným dítětem proto dále finančně podporoval strýc Alois Veselý (někde uváděn v podobě Weselý), který na Znojmsku vlastnil továrnu. Podle svých vyjádření se Mach už na střední škole zabýval sociálními otázkami, přičemž ho údajně upoutali někteří levicoví autoři. Během studií v Praze v roce 1934 vstoupil do KSČ, kde prý od počátku působil jako velmi aktivní člen (*v letech mého studentského pobytu v Praze patřil veškeren můj čas straně a jen nepatrně studiu. Strana mi v té době byla neocenitelnou učitelkou*).⁵⁴ Po odchodu z univerzity v roce 1937 nastoupil základní vojenskou službu. Během neklidného roku 1938 působil jako řadový armádní zpravodajec mezi henleinovci v pohraničí, přičemž k tomuto postu se dostal podle svých slov v podstatě náhodou: *V květnové mobilizaci 1938 splekla nějaké německé fašisty u naší roty moje znalost němčiny a zasvětili mě do nástupných plánů místních henleinovců. Hlásil jsem to hned zpravodajskému oddělení našeho pluku. Tam mi nabídli, abych pro ně v pohraničí mezi německými fašisty pracoval*.⁵⁵

V zimě roku 1938 musel pro svůj špatný zdravotní stav armádu opustit (později se u něj během války rozvinula tuberkulóza plic). Za německé okupace pracoval nejprve jako pomocný dělník u různých zemědělců a řemeslníků, později byl jako úředník přidělen k administrativní práci při zabavování židovského majetku. Na počátku roku 1945 měl být odeslán do terezínského ghetta, začal se proto ukrývat na Třebíčsku u svých dřívějších zaměstnavatelů. Po osvobození pracoval nejprve jako kulturní tajemník okresního sekretariátu KSČ v rodném Znojmě, v březnu 1946 byl však stranou vyslán k brněnskému zemskému odboru bezpečnosti, kde působil jako zpravodajský orgán politického zpravodajství, později se stal vedoucím jednoho z referátů. Už zde začal podávat nadřízeným orgánům iniciativní návrhy na různé reorganizace či změny metodiky práce a také si zřejmě vytvořil první nepřátele. Jeden z nich považoval za nezbytné o jeho činnosti informovat v září 1946 pražské nadřízené, a to v souvislosti s možným Machovým nástupem na post organizačního referenta v Brně, což si pisatel nepřál. Měl totiž na něj velmi vyhraněný názor: *Mach za celou dobu své činnosti u nás nevykonal práce, ani co by se za nehet vlezlo, a všechna jeho moudrost je v neustálém žvanění a v bezobsažném kecání. [...] Má spoustu plánů, ale nedovede realizovat ani jeden. Sotva načne jeden nápad, hned jej zase opustí a výsledek se rovná nule. [...] Je to neobyčejný intrikán, který štve jednoho proti druhému a hledá najít v rozporech takto vzniklých osobní výhody. Jakmile se objeví u nás nějaký šéf, hned jde za ním a mluví s ním třeba několik hodin*.⁵⁶

Zda byla stížnost vyslyšena, nebo zda Mach na post skutečně nastoupil, nevíme. Z dochovaných dokumentů nicméně vyplývá, že od listopadu 1947 přešel na ministerstvo vnitra k VII. odboru, kde pracoval v blízkosti Jindřicha Veselého, ve skupině VII-D (organizačně personální záležitosti), kterou tehdy Veselý vedl. Oficiálně však

54 ABS, f. Personální spisy MV, personální spis ev. č. 2283/10 Erich Mach, Životopis, 31. 12. 1950, l. 16.

55 Tamtéž, l. 20.

56 Tamtéž, dokument nadepsaný „Milý Bedřichu!“, 21. 9. 1946, l. 39.

Libor Bílek

byl přidělen ke skupině VII-A (politické zpravodajství), přičemž tato skupina již v princi naléhala, aby jí byl Mach dán skutečně k dispozici, protože *jeho společenské styky v určitých kruzích a jeho lehký způsob navazování styků jej činí nenahraditelným*. Konkrétně přípis zmiňoval osobní styky Macha s *okolím ministra Ripky, s tajemnicí předsedy jedné důležité strany a dvěma lidoveckými a třemi národněsocialistickými poslanci*.⁵⁷

V době únorové krize byl Mach podle údajů, které později vyplnil do dotazníku ministerstva vnitra, přidělen později zavražděnému mjr. Augustinu Schrammovi (který v té době působil jako pracovník aparátu ústředního výboru KSČ)⁵⁸ a řídil *skupinu soudruha Fialy z KV StB Praha* (správně oddělení F při O StB Praha – pozn. aut.).⁵⁹ Zejména nasazení v rámci oddělení F ukazuje, že se Mach těšil u nadřízených z řad KSČ plné důvěře – příslušníci této skupiny (spolehliví komunisté) byli během únorových událostí pověřeni zatčením některých poslanců, prohlídkou jejich bytů a prohlídkou sekretariátů nekomunistických stran.⁶⁰

Ještě předtím – počátkem února 1948 – Macha zastihneme při přípravách organizace vznikajícího 4. oddělení – agenturní centrály sektoru III/Aa, kde také po únorových událostech několik měsíců zůstal. Evidentně stále požíval naprosté důvěry ze strany svých nadřízených, konkrétně přednosta sektoru Štěpána Plačka, protože byl pověřen již zmíněným „lektorstvím“, tedy tříděním všech získaných zpráv a jejich následným přidělováním příslušnému oddělení, což samozřejmě znamenalo, že byl detailně seznámen se všemi informacemi, které zpravodajci ministerstva vnitra v Československu získali. Mach sám však svoji funkci považoval za zbytečnou: *úkol lektora působí na mne jako dobročinný výmysl dobrých lidí, aby se tělesnému a duševnímu invalidovi poskytl obživu* (zde se sebeironií odkazoval na svoji vleklou plicní chorobu, která jej vytrvale a opakovaně vždy na několik týdnů upoutávala na lůžko). Argumentoval tím, že rozdělování zpráv jednotlivým oddělením mohou převzít samotní řídicí orgánové, kteří prý jistě rozpoznají, do kterého oboru zpravodajství zpráva přísluší, navíc se tím ušetří i spousta času.⁶¹ Mach však opomenul druhou (a důležitější) součást svého úkolu lektora – totiž vyřízení získaných zpráv z hlediska důležitosti a následné předložení těch důležitějších vedoucím. O tom se zpětně v jiné souvislosti zmínil tehdejší velitel 4. oddělení Plechatý: *V roce 1948, kdy byla zřízena agenturní centrála, převzal čtení všech A-listů Křenek-Mach. Závažnější předkládal Plačkovi nebo Milěnovi, později snad Závodskému, ostatní rozdělával přímo*.⁶²

57 Tamtéž, přípis „Skupině VII/D k rukám pana dr. Černého“, 17. 12. 1947, l. 38.

58 K osobě Schramma a kauze jeho vraždy viz TOMEK, Prokop: Mýty a pravda o atentátu na majora Augustina Schramma. *Historie a vojenství*, 2011, roč. LX, č. 1, s. 54–68.

59 ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 2283/10 Erich Mach, Dotazník, 18. 12. 1950, l. 9.

60 Pro bližší informace o činnosti oddělení F viz DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 44–45. Doplníme pouze, že vlivem přesunu některých archiválií je zde autorkou uváděný odkaz na historický fond v ABS již neaktuální – svazek byl vrácen na své původní uložení, tj. do fondu ZV-MV jako a. č. ZV 117 MV.

61 ABS, f. 310, sign. 310-10-3, Struktura agenturní centrály – zhodnocení dosavadních poznatků, 29. 5. 1948, nestránkováno.

62 ABS, f. Personální spisy MV, personální spis ev. č. 3339/11 Josef Plechatý, vyjádření „K věci Josefa Vondráčka“, 11. 4. 1953, l. 103. Označení „Křenek-Mach“ se v Plechatého výpovědích objevuje opakovaně, „Křenek“ bylo zřejmě Machovo krycí jméno.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

Po organizačních změnách v říjnu 1948 byla z Machova lektorského referátu v podstatě vytvořena nová agenturní centrála, kterou pak řídil až do jejího zrušení v roce 1950. Svým založením byl spíše byrokrat, libující si v nejrůznějších statistikách, přehledech a grafech, takže také v souvislosti s agenturní prací od počátku prosazoval plánování, podrobnou evidenci a přísné řízení „shora“. Co se týče vztahu k nadřízeným, podle kádrového referenta se k nim často choval „netakticky“, s čímž částečně souhlasil i Mach sám, když napsal: *Já ale se šéfem nemluvíím, abych zanechal příjemný slovní ornament, nýbrž proto, abych vyřídil služební nutnost.*⁶³

Právě citovaná věta může sloužit také jako příklad další zvláštnosti vedoucího agenturní centrály – měl velmi specifický způsob písemného vyjadřování. S oblibou využíval knižní výrazy, odborné fráze nebo archaismy (často ovšem v chybných konotacích), které splétal do dlouhých a složitých souvětí. Nebál se ani silných (až vulgárních) slov, kterými kořenil své někdy velmi ironické či jízlivě kritické odstavce, v nichž s oblibou útočil na kohokoli, kdo podle jeho názoru z lenosti či hlouposti odváděl špatně svoji práci. Mnohá jeho sdělení působí kostrbatě a někdy až „nečesky“, což je zřejmým důsledkem toho, že Mach vyrůstal v německém jazykovém prostředí (ostatně ještě v roce 1946 si jeho už výše citovaný brněnský spolupracovník nadřízeným stěžoval, že češtinu *ovládá asi tak, jako žák první obecné.*)⁶⁴

Agenturní centrála a síť tajných spolupracovníků v roce 1949

Když byl v posledních měsících roku 1948 Mach pověřen vedením agenturní centrály, panoval ve fungování celé agenturní sítě StB nemalý zmatek. On sám později stav agentury v době, kdy její evidenci převzal, označil jako *nejdokonalejší a nejreálnější bordel, který se podařil tak asi všem činitelům do tohoto* (míněna agentura – pozn. aut.) „naorganizovat“.⁶⁵

Navzdory již naznačené snaze vedoucích představitelů StB zlepšovat práci sítě tajných spolupracovníků se totiž od února 1948 situace příliš nezměnila. Početní stav agentury se sice zvýšil, její složení však zůstávalo nevyhovující – nadále převažovali otevření sympatizanti režimu nebo přímo členové komunistické strany, kteří nemohli poskytovat informace z žádoucích kruhů. Z řad (bývalých) členů nekomunistických stran a dalších odpůrců nového režimu se sice (většinou pod pohrůžkou trestního stíhání nebo jiných postihů) podařilo některé tajné spolupracovníky získat, většina z nich však spolupráci tak či onak sabotovala. Výjimky však pochopitelně existovaly – někteří příslušníci nekomunistických stran či jiní odpůrci politiky KSČ po svém zavázání (v některých případech i před únorem 1948) spolupráci vykonávali velmi aktivně, a tak i malý počet těchto špičkových agentů dokázal odhalit (nebo vyrobit) a dostat do vazby poměrně velký počet osob.⁶⁶

63 ABS, f. Personální spisy MV, personální spis ev. č. 2283/10 Erich Mach, dokument nadepsaný „Milý soudruhu Jodasi“, 2. 9. 1949, l. 55.

64 Tamtéž, dokument nadepsaný „Milý Bedřichu!“, 21. 9. 1946, l. 40.

65 Tamtéž, dokument nadepsaný „Milý soudruhu Jodasi“, 2. 9. 1949, l. 54. Jedná se o Machovu písemnou odpověď na kritiku své osoby ze strany adresáta – příslušníka pražské centrály StB.

66 Jmenujme například bývalého funkcionáře národněsocialistické strany Vlastislava Chalupu, který

Kromě skladby agenturní sítě Mach také kritizoval přímo příslušníky zpravodajství. Vytýkal jim již zmíněné nedostatky – podle něj byli často nezkušení, nerozuměli problematice, kterou zpracovávali, a proto své konfidenty nedostatečně nebo chybně řídili: *Ve skupině BAa nevěnují orgánové svým agenturním spolupracovníkům tu péči, která je ve styku s agentem nezbytná. Jednak tento nedostatek souvisí s tím, že orgánové nemají dost jasnou představu o svých objektech a o bodech svého zpravodajského zájmu v těchto objektech a z toho důvodu často i kdyby chtěli, nedovedou udělit agentovi konkrétní úkoly. V jiných případech je důvodem tohoto stavu lajdáctví orgánů.*⁶⁷

Podobně zpravodajské orgány na jednotlivých oblastních úřadovnách hodnotili příslušníci instruktáže. Po návštěvě Mladé Boleslavi v listopadu 1948 například jeden z instruktorů napsal: *U všech orgánů se projevuje neznalost agenturní práce. Školení na oblasti nebylo prováděno. Pokud bylo na měsíčních schůzkách prováděno na základě instrukcí opersektoru, bylo toto pouze povrchní a nesystematické.*⁶⁸ Z Českých Budějovic byla v říjnu podána tato zpráva: *Téměř žádný z orgánů se nesnažil pracovat systematicky s agenty a omezoval se většinou na případy, které získal z pramenů oficiálních, nebo nejvýše na které byl upozorněn z nedostatečně preventivní sítě.*⁶⁹ Informace z úřadovny v Táboře, opět z října: *Referát Z pracuje liknavě způsobem zastaralým, bez obsazení důležitých objektů aspoň preventivní sítí a vůbec agenturně téměř nepracuje.*⁷⁰ Podobně v Písku v téže době: *I zde byla opomíjena práce s agenty a styk byl ve většině případů omezován pouze na náhodné informátory a podobně, aniž by zde byla realizována snaha proniknout hlouběji do zpravodajských objektů.*⁷¹ Zpráva o říjnové instruktáži v Ústí nad Labem: *Noví ani starší orgánové neosvojili si dosud zpravodajské metody práce. Agentura je složená z příslušníků KSČ.*⁷² V Jihlavě uváděl instruktor nedostatky podrobným výčtem, z nějž vybíráme: *naprostá nesystematičnost, nedůsledné obsluhování spolupracovníků, naprostá neznalost agenturní práce, nevhodné volení objektů zpravodajského zájmu – pořadí důležitosti, kvantitativně i kvalitativně slabá síť spolupracovníků, nedostatek sebevědomí a z toho vyplývající nedostatečné společenské vystupování a chování, nedostatek všeobecných znalostí o objektech, do kterých pronikají.*⁷³

Dalším problémem bylo evidování tajných spolupracovníků a kontrola jejich činnosti. Během prvních měsíců po únoru 1948 se totiž budování agenturní sítě dělo bez jakékoli evidence. Záznamy uložené v AC nabývaly značně fragmentárního rázu a pro další využití byly, alespoň podle Macha, bezcenné. Jako důvod udával liknavost

pod dohledem zpravodajců StB vědomě organizoval fiktivní odbojové skupiny, sdružené kolem tzv. Československé strany práce. S jeho pomocí se Státní bezpečnosti podařilo odhalit a zatknout několik stovek lidí. Viz MÁLEK, Jiří: JUDr. Vlastislav Chalupa, agent StB. *Securitas Imperii*, 1995, č. 2, s. 72–116; nověji také CHOLÍNSKÝ, Jan: Vlastislav Chalupa a Josef Kalvoda – dva osudy a dva odboje. In: VEBER, Václav – BUREŠ, Jan a kol.: *Třetí odboj. Kapitoly z dějin protikomunistické rezistence v Československu v padesátých letech 20. století*. ÚSTR – MUP – Vydavatelství Aleš Čeněk, Praha – Plzeň 2011, s. 55–80.

67 ABS, f. 310, sign. 310-2-10, Hlášení AC za měsíc září, 8. 10. 1949, nestránkováno, část 28.

68 Tamtéž, sign. 310-12-3, Zpráva o instruktáži provedené dne 6. listopadu u referátu Z O Stb Kolín, 6. 11. 1948, l. 7.

69 Tamtéž, sign. 310-12-6, Zpráva o celkové situaci na O Stb, referát Z České Budějovice, 11. 10. 1948, l. 9.

70 Tamtéž, Zpráva o celkové situaci O Stb, referát Z Tábor, 11. 10. 1948, l. 12.

71 Tamtéž, Zpráva o celkové situaci na O Stb, referát Z v Písku, 13. 10. 1948, l. 14.

72 ABS, f. 310, sign. 310-13-6, Vlastní poznatky ze školení na referátu Z u O Stb Ústí nad Labem, 14. 10. 1948, l. 18.

73 Tamtéž, sign. 310-15-5, dokument nadepsaný „Z diskusí s řídicími orgány vyplývalo“, 5. 10. 1948, l. 19.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

a neochotu řídicích orgánů věnovat se administrativě a zasílat centrále podle nich nepodstatné informace.⁷⁴ Například – až do prosince 1948 neexistoval jednotný systém pro tvorbu krycích jmen a značek tajných spolupracovníků ani řídicích orgánů, takže si každý příslušník zpravodajství určoval krycí jméno pro své tajné spolupracovníky sám. Protože však často docházelo k předávání spolupracovníků novým řídicím orgánům, součástí čehož obvykle byla i změna jejich krycího jména, brzy nebylo možné vůbec zjistit, kdo je u daného spolupracovníka vlastně řídicím orgánem. V záznamech také nebyvalo uváděno datum získání spolupracovníka ani případný důvod ukončení spolupráce. V té době ještě neexistovala praxe před vlastním získáním nového spolupracovníka zpracovávat a nechávat schválit návrh na vázání ani předkládat vázaným konfidentům k podpisu slib o spolupráci. Vedení Státní bezpečnosti zastoupené agenturní centrálou tak nemělo žádné poznatky o vlastnostech a kvalitách agentů ani o jejich přesném počtu. Při zpracovávání zprávy o stavu agenturní centrály v prosinci 1948 Mach zjistil, že pražské ústředí StB (tedy bez podřízených teritoriálních útvarů) aktuálně řídí 202 tajných spolupracovníků, avšak vedle nich je evidováno dalších asi 300 konfidentů, u nichž není zřejmé, kým a zda vůbec jsou obsluhováni.⁷⁵

Agenturní centrála zosobněná Machem se snažila tento neutěšený stav napravit. Opakovaně vyžadovala více informací o jednotlivých konfidentech a podávala stížnosti na jednotlivé součásti StB pro nedodávání požadovaných údajů. Tyto pokusy se však nesesetkávaly s pochopením. Chybějící informace nebyly doplňovány, automaticky dodávány nebyly ani údaje o nově získaných spolupracovnících, a pokud ano, často se jednalo jen o velmi obecné nebo formální informace (například: *řídicí orgány v charakteristice agenta píší, že charakteristiku neznají*).⁷⁶ Stížnosti vedoucího agenturní centrály na nedostatek spolupráce ze strany řídicích orgánů a vedoucích pracovníků ostatních složek StB pak pokračovaly ještě dlouho.

Nespokojenost se stavem agenturní sítě přitom nedávala najevo jen agenturní centrála. Například vedoucí instruktážní skupiny Milan Moučka⁷⁷ zpracoval v lednu 1949 *Zprávu o stavu státní bezpečnosti v historických zemích*, ve které uvádí: *Operativní aktivita (tedy činnost vnitřního zpravodajství a jeho agentury – pozn. aut.), údermost a akceschopnost celé státní bezpečnosti v historických zemích se nachází v silné stagnaci*. Hlavní příčinu přitom spatřoval ve slabém personálním obsazení jednotlivých útvarů.⁷⁸ I další spisy centrálního útvaru z tohoto období (konec roku 1948 a rok 1949) obsahují mnoho konkrétních příkladů chyb, jichž se dopouštěli řídicí orgánové – špatný výběr

74 Tamtéž, sign. 310-2-10, Hlášení agenturní centrály ku dni 30. listopadu 1948, 6. 12. 1948, nestránkováno, část 4; tamtéž, dokument nadepsaný „Podávám přehled práce, která se vykonala během 14 dní“, 11. 12. 1948, nestránkováno, část 5. Srovnej také DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 105.

75 ABS, f. 310, sign. 310-2-10, Hlášení agenturní centrály ku dni 30. listopadu 1948, 6. 12. 1948, nestránkováno, část 4.

76 Tamtéž, přípis nadepsaný „Přednostovi skupiny BAa“, 25. 1. 1949, nestránkováno, část 8.

77 K osobě Milana Moučky viz KALOUS, Jan: *Instruktážní skupina StB v lednu a únoru 1950*, s. 30; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 194.

78 ABS, f. 310, sign. 310-2-9, Zpráva o stavu státní bezpečnosti v historických zemích, 25. 1. 1949, nestránkováno.

Libor Bílek

spolupracovníků, sdělování služebních informací konfidentům a nedodržování zásad konspirace (schůzky se spolupracovníky na úřadovnách StB nebo stanicích SNB).⁷⁹ Nalezneme i stížnosti na neschopnost získané zprávy správně vyhodnotit a provést příslušná opatření: *jak je potřeba kupříkladu hodnotit čin krajského velitele StB v Čechách, který o své újmě, bez svolení a bez ohlášení ministerstvu vnitra nebo poverenictvu, pošle na základě pochybných agenturních zpráv skupinu orgánů StB do hor východního Slovenska, aby tam hledala údajně tam skryté „bílé partyzány“?*⁸⁰

O neutěšených poměrech v agentuře byli evidentně informováni také v Sovětském svazu – ze zpráv uložených v ruských archivech vyplývá, že v březnu 1949 byl ze strany sovětských soudruhů Klement Gottwald důrazně upozorněn na to, že práce orgánů StB i jejich agenturní činnost je velmi slabá.⁸¹

Popsaný stav agenturní sítě se v průběhu roku 1949 dařilo zlepšovat jen velmi zvolna, přičemž centrální pražský útvar, obsazený zkušenějšími příslušníky, vykazoval (vcelku pochopitelně) o něco lepší výsledky než teritoriální pobočky. Ke zvýšení úrovně přispívaly vedle postupně nabývaných zkušeností také podrobnější pokyny pro získávání a řízení tajných spolupracovníků, které byly vydány v prosinci 1948 jako součást *Pomůcky administrativně-operační*. Tento dokument přesně stanovil například postup při zapisování zpráv, které tajní spolupracovníci předali, poskytoval obecný návod, jak spolupracovníka řídit, pevně určil způsob přidělování krycích jmen a konečně také znovu (v roce 1948 již podruhé) upravil názvosloví užívané pro označování jednotlivých kategorií tajných spolupracovníků, kde k dosavadním hlediskům (spolehlivost, stupeň závazání a důvody spolupráce) přibýlo ještě kritérium, zda spolupracovník má, nebo nemá důvěru „nepřítele“. V neposlední řadě pak pomůcka zavedla využívání už zmíněných A-listů a B-listů.⁸²

Také přednostové jednotlivých sektorů na pražském centrálním útvaru se snažili zjednat nápravu – například v říjnu 1949 se na své poradě podle zápisu shodli, že *je třeba větší kontroly našich orgánů ve styku s agenty. [...] Velitelé musí věnovat větší péči vázacím návrhům. [...] Zodpovědnost za agenturu nese velitel sektoru, oddělení i referátu. Ve štábu velitelů čtyř operativních sektorů musí být jeden soudruh pověřen studováním B-listů, příp. kontrolou schůzek a styků našich referentů s agenty. Tito vybraní orgánové budou sami upozorňovat na závadové zjevy.*⁸³

79 Tamtéž, sign. 310-10-4, Závady v agenturní práci, 17. 8. 1949, nestránkováno.

80 Tamtéž, sign. 310-30-2, Úvodní referát ze shromáždění velitelů dne 1. června 1949, 1. 6. 1949, nestránkováno.

81 NOSKOVÁ, Helena: Sovětský pohled na československou cestu k Únoru. Retrospektiva roku 1949 a zkušenost s migrací. In: KOCIAN, Jiří – DEVÁTÁ, Markéta (eds.): *Únor 1948 v Československu. Nástup komunistické totality a proměny společnosti*. ÚSD AVČR, Praha 2011, s. 153–164, zde s. 157.

82 ABS, f. A 31/1, inv. j. 1, Pomůcka administrativně-operační pro skupinu BAa, 17. 1. 1949, l. 132–138.

83 ABS, f. 310, sign. 310-30-4, Zápis z porady velitelů sektorů, 26. 10. 1949, část 20, l. 44.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

Agenturní práce na krajských velitelstvích

Po zformování krajských velitelství StB na přelomu let 1948 a 1949 byly na jednotlivých krajích také zřízeny agenturní centrály. Pro tehdejší (nízkou) úroveň administrativy i celkové organizační vyspělosti StB je přitom příznačné, že agenturní centrála, resp. její vedoucí, nebyli uvedeni v předepsané organizační struktuře krajského velitelství, jak byla definována v úvodu *Pomůcky administrativně-operační pro krajská velitelství Státní bezpečnosti*, přestože tentýž dokument ve své části týkající se agenturně operativní práce o činnosti krajské AC hovoří.⁸⁴ Tento nedostatek byl napraven až po několika měsících vydáním doplňujícího výnosu k *Pomůcce*, v němž již je vedoucí agenturní centrály uveden jako přímý podřízený krajského velitele (stejně jako např. zástupce velitele, pobočník nebo osvětový důstojník – politický tajemník).⁸⁵

Krajské agenturní centrály byly ustaveny s podobnými úkoly jako AC na pražském Velitelství StB, tedy dohlížet na budování agenturní sítě ve svých obvodech, vést její evidenci, rozdělovat agenturně získané zprávy pro zpracování a ukládat svazky tajných spolupracovníků. Podobně jako na pražském ústředí i v jednotlivých krajích byly tyto fascikly vedeny dvojmo – jeden na agenturní centrále, druhý u řídicího orgánu. A-listy zde však měly být psány pouze ve třech vyhotoveních, protože odpadala kopie určená studijnímu oddělení, které na krajích neexistovalo. Vedle toho bylo povinností krajských agenturních centrál zasílat pražské AC také stejnopisy evidenčních karet tajných spolupracovníků (kvůli vedení jejich centrální evidence) a jednou měsíčně i hlášení o stavu agenturní sítě v kraji, *obsahující počet agenturních spolupracovníků, počet dodaných zpráv a přehled o charakteristice agenturních spolupracovníků a o povaze zpráv*.⁸⁶

Sám Mach shrnul práci vedoucího krajské agenturní centrály na poradě pražských instruktorů v prosinci 1948 takto: *Může to být člověk, který již nemůže zastávat funkci výkonného zpravodaje. Čte a přiděluje agenturní zprávy jednotlivým vedoucím a předkládá šefovi jen důležité zprávy. Shromažďuje vázací návrhy a záznamy. Dělá statistický přehled. Činí kvantitativní hlášení [...] a podává zprávy kvalitativní, to je „ten a ten agent vylít, ten a ten podává tolik a takových zpráv,“ to je kádruje agenty. Dělá diagramy o růstu stavu agentů a o množství podaných zpráv. Povede karty agentů*.⁸⁷

Erich Mach v průběhu prvních měsíců roku 1949 některá nová velitelství navštívil, aby se osobně přesvědčil o stavu tamějších agenturních centrál a aby se seznámil s jejich vedoucími. Dojmy, které během svých návštěv na krajích získal, však nebyly vůbec příznivé. Jak zjistil, činnost mnoha krajských agenturních centrál byla podvázá-

84 ABS, f. A 31/1, inv. j. 2, Pomůcka administrativně-operační pro krajská velitelství státní bezpečnosti, 15. 12. 1948, nestránkováno. Díky tomuto nedostatku je také mylný údaj, uváděný J. Sivošem v jeho studii (SIVOŠ, Jerguš: *Teritoriálne útvary ŠtB na Slovensku v rokoch 1948–1953*, s. 54), totiž že vedoucí agenturní centrály přibyl do struktury krajských velitelství až v létě 1949 – tato pozice na krajských velitelstvích existovala od samého počátku, pouze nebyla uvedena v popisu jejich organizační struktury.

85 ABS, f. A 31/1, inv. j. 2, Pomůcka administrativně-operační pro krajská velitelství státní bezpečnosti – 1. doplněk, nedatováno, nestránkováno.

86 ABS, f. A 31/1, inv. j. 2, Pomůcka administrativně-operační pro krajská velitelství státní bezpečnosti, 15. 12. 1948, nestránkováno.

87 ABS, f. 310, sign. 310-29-3, Zápis z porady instruktorů, 29. 12. 1948, l. 5.

Libor Bílek

na podobnými problémy, kterým donedávna čelila centrála pražského útvaru – řídicí orgánové odmítali sdělovat či zjišťovat žádané informace o svých spolupracovnících a věnovat se administrativě a evidenční práci vůbec. To pak mohlo samozřejmě mít nežádoucí důsledky: *Stalo se dokonce, že jeden orgán šel nabourávat spolupracovníci, kterou jiný orgán měl již zavázanou. Druhý orgán věděl, že jeho agentka bude znovu nabourávána, neupozornil prvního orgána a vyčkával, jak tento pohoří.*⁸⁸

Navíc se přidružoval problém další – mnozí krajští velitelé a jejich podřízení pochybovali o užitečnosti agenturních centrál, případně o užitečnosti agenturní práce obecně. Tuto skutečnost na poradě všech krajských velitelů v dubnu 1949 ostře kritizoval Ivo Milén. Jako příčinu viděl původní zařazení některých příslušníků – až do vzniku krajských velitelství totiž nepracovali ve zpravodajských útvarech, ale ve výkonné složce: *Mnozí orgánové z řad bývalé státní bezpečnosti a někdy i vedoucí, i krajští velitelé, dosud plně nepochopili agenturní operativu a snaží se přesvědčit své kolegy o správnosti metod práce bývalé státní bezpečnosti.*⁸⁹ Důsledkem těchto názorů (a také z důvodu všeobecného nedostatku zkušených příslušníků) bylo, že krajští velitelé často obsazovali agenturní centrály málo schopnými pracovníky, které někdy zatížili ještě dalšími úkoly. Například u KV StB České Budějovice Mach poznamenal: *Vedoucí agenturní centrály se mi zdá trochu těžkopádný, a jelikož je mimo to ještě pobočníkem, doporučoval bych jmenovat na místo vedoucího AC pružnějšího člověka.*⁹⁰ Někdy nebyl vedoucí AC jmenován vůbec, popřípadě neměl co zpracovávat: *KV StB Praha nemá vybudovanou agenturní síť. K vedení AC byl určen úředník.*⁹¹ O libereckém kraji Mach uvedl: *Agenturní práce na kraji je v plenkách. Dosud nebylo agenturně téměř vůbec pracováno a zkušenosti v agenturní práci, v získávání a v řízení agentů má krajský velitel a jeho zástupce. Jiní orgánové dosud agenturně nepracovali a ani vedoucí AC nemá dostatečné zkušenosti.*⁹² Vyskytl se i případ, kdy byl vedoucí jmenován a proškolen, ale funkci nevykonával (jednalo se o Ústí nad Labem, kde byl na post vedoucího AC jmenován dosavadní velitel oddílu StB ve Stalinových závodech v Mostě, avšak na zákrok ředitele podniku u funkcionářů KSČ byl nakonec v dosavadní funkci ponechán).⁹³

Neuspokojivá situace ohledně výběru vhodných příslušníků na pozice vedoucích krajských AC vedla k tomu, že bylo kádrovému oddělení sděleno, jak má vhodný člověk vypadat: *Vedoucí krajské AC je pověřen statistickým zhodnocením, kontrolou a instruktáží agenturní práce na KV StB. Musí to být tedy orgán, který vedle absolutní spolehlivosti má administrativní znalosti a především agenturní zkušenosti. Zároveň je zapotřebí, aby byl v oboru agenturní práce oporou krajského velitele a autoritou pro všechny řídicí orgány na krajích. Proto doporučují, aby byli vedoucí krajských AC služebně a funkčně zařazeni jako velitelé oddělení na KV StB.*⁹⁴

88 Tamtéž, sign. 310-13-6, Záznam – AC na KV StB v Ústí nad Labem, 14. 5. 1949, l. 64.

89 Tamtéž, sign. 310-30-1, Zápis z porady krajských velitelů, 4. 4. 1949, l. 46.

90 Tamtéž, sign. 310-2-9, Zpráva AC o poznatcích z KV StB, 5. 4. 1949, nestránkováno.

91 Tamtéž, sign. 310-2-10, Hlášení AC ku dni 31. ledna 1949, 4. 2. 1949, nestránkováno, část 9.

92 Tamtéž, sign. 310-13-6, Úřední záznam, 9. 4. 1949, l. 60.

93 Tamtéž, sign. 310-2-10, Záznam, 28. 4. 1949, nestránkováno, část 16 a tamtéž, sign. 310-13-6, kontrola AC na KV StB Ústí nad Labem, 9. 4. 1949, l. 61.

94 ABS, f. 310, sign. 310-10-1. Přípis nadepsaný „Kádrovému referátu útvaru 701 A“, 24. 9. 1949, l. 59.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

Výtkám ze strany agenturní centrály a instruktážního oddílu se krajší velitelé bránili uváděním konkrétních problémů, které je při budování agenturních sítí brzdily – poukazovali na všeobecný nedostatek zkušených příslušníků, slabé technické vybavení a přetíženost dalšími úkoly: *Agenturní práce je velmi slabá. Pomocí techniků bychom se dostali mnohem dále, než jsme. Máme bolest: jsme agenturně málo výkonní a můj nejlepší orgán již tři měsíce dělá ve škole v kurzu instruktáž.* (Olomouc) Nebo: *My máme v době letních prázdnin jednoho orgána na práci a doufám, že teď se situace zlepší, až dostaneme nové orgány. [...] Naše práce je horší místo lepší. Musíme dělat prověřování důstojníků, vězeňské stráže, povolování vstupu do podniků a mnoho jiných úkolů a my nevíme, co máme dělat dřív.* (Plzeň)

Některá Machova hlášení nicméně ukazují, že i přes uváděné obtíže se agenturní práce na některých krajích začala rozbíhat: *Na KV StB Hradec Králové vykonává funkci vedoucího AC orgán, který je teprve půl roku ve službě. Je to řidič bagru, který ještě před půl rokem seděl na bagru. Dělá svou práci výjimečně dobře. [...] Kvalita agenturní práce v Hradci Králové snese po stránce výběru vhodných typů srovnání s útvarem 701-A.*⁹⁵ Dlouhodobě nejlépe bylo hodnoceno brněnské krajské velitelství: *Celkově mohu obraz agenturní činnosti KV StB Brno shrnout v tom, že péčí houževnatosti a prozíravosti [sic!] daleko předčí nejen všechny kraje, ale pracují i lépe než útvary 701-A.*⁹⁶

Uvedené příklady poměrně dobré agenturní práce by však neměly zastírat skutečnost, že celková situace byla na krajských velitelstvích v prvních měsících roku 1949 velmi špatná: *Operativní zkušenosti skupiny BAa nejsou ještě uspokojivé, ale proti stavu věci na krajích je to hotová univerzita,* poznamenal v jednom hlášení Mach.⁹⁷ Na mnoha krajích síť tajných spolupracovníků de facto neexistovala nebo ji tvořili pouze jednotliví informátoři podávající v podstatě bezcenné zprávy. Pokud pak agenturní síť v kraji vybudována byla, vykazovala co do složení už řečené nedostatky – mezi spolupracovníky dominovaly v zásadě dvě skupiny. První z nich tvořili osobní známí řídicích orgánů, tedy členové či otevření sympatizanti komunistické strany. Ti sice zprávy podávali velmi ochotně, avšak hodnota získaných informací nebyla (a ani nemohla být) pro Státní bezpečnost valná, protože tyto lidé s protirežimními aktivitami do styku jednoduše přijít nemohli. Druhá skupina spolupracovníků, která rychle vznikla v prvních poúnorových týdnech na základě Plačkova příkazu vézat „kompromitované osoby“, byla složena z lidí, kteří byli k podávání zpráv přinuceni jen pohrůžkami zatčením nebo přímo na úřadovně při výslechu. Platilo při tom, že takovíto konfidenti sice byli zpočátku ochotni sdělovat poznatky, ale to byly většinou skutečnosti v dané obci či okrese obecně známé nebo bez větší zpravodajské hodnoty. Využitelnost dalších podaných zpráv pak zpravidla klesala, stejně jako ochota je vůbec poskytovat.

Co se týče práce řídicích orgánů, i na krajských velitelstvích Mach kritizoval podobné nedostatky jako na pražském ústředí. Vedle nechuti k administrativě to byl zejména fakt, že příslušníci své spolupracovníky většinou dostatečně nevedou, ne-

95 Tamtéž, sign. 310-10-4, Zpráva o cestě na KV StB Pardubice a KV StB Hradec Králové, 29. 5. 1949, nestránkováno.

96 Tamtéž, sign. 310-2-10, Hlášení AC ku dni 31. května 1949, 9. 6. 1949, nestránkováno, část 19.

97 Tamtéž, přípis nadepsaný „Soudruhovi Závodskému“, 17. 2. 1949, nestránkováno, část 10.

Libor Bílek

ukládají jim úkoly nebo pak netrvají na jejich splnění.⁹⁸ K podobným závěrům opakovaně dospěli také příslušníci instruktáže – např. v květnu 1949 zjistili v Českých Budějovicích případ, kdy agent *vlastně vedl řídicího orgána a dělal si s ním, co chtěl*.⁹⁹

Vedle těchto do jisté míry pochopitelných závad, které se odvíjely od faktu, že Státní bezpečnost byla budována převážně z řad politicky sice spolehlivých, avšak odborně nezpůsobilých lidí, existovaly také problémy související s disciplínou některých příslušníků, a to vskutku zásadního rázu – představitelé pražského ústředí v lednu 1949 uváděli, že se *rozmnožují poblavní styky s agentkami nebo zajištěnými osobami*, přičemž se tyto problémy vyskytují *na všech oblastech*. Tato skutečnost přitom byla kritizována ne proto, že se jednalo o porušení kázně nejvyššího stupně, ale proto, že *tímto se odkrývá možnost nabourání našich orgánů cizím zpravodajstvím*. Doporučovalo se tudíž hledat řešení také z *hlediska výchovného a nejen represivního*. [...] *Je nutno navrhnout výchovné prostředky*.¹⁰⁰

Pozoruhodnou kapitolu představoval pokus některých krajů aplikovat na agenturní práci jednu z oblíbených forem zvyšování výkonnosti – soutěžení. Zřejmě nezávisle na sobě se v různých podobách objevilo na několika velitelstvích a téměř vždy bylo provázeno problematickými výsledky. Vyhlásila-li se soutěž mezi jednotlivými orgány v počtu získaných zpráv (vyjádřených počtem zpracovaných A-listů), začali mnozí příslušníci vypisovat zvláštní A-list pro každou banalitu. Když na jiném velitelství vyhlásili soutěž o nejlepšího orgána, výsledkem bylo, že zkušební příslušníci odmítali pomáhat svým služebně mladším kolegům. Při soutěži o nejvyšší počet nově zavázaných spolupracovníků pak příslušníci zavazovali spolupracovníky, pro které teprve dodatečně hledali uplatnění.

Problémy existovaly také v souvislosti s nakládáním se zpravodajským paušálem. Podle vedoucího pražské agenturní centrály někteří orgánové přehnaně „skudlili“, jiní zase na finanční odměně zakládali veškerou agentovu činnost. Erich Mach proto svým osobitým slohem doporučoval: *Přesně pracovat s finančními prostředky. Nedělat ze zpravodajského paušálu líbezné halucinace nočních radovánek, ale přitom vyvést naše orgány z úzkoprseho počítání nabídnutých cigaret a nabídnutých a vypitých piv. Kdybychom na tomto úzkoprsem podkladě pokračovali, vybudovali bychom si maximálně důvěrnickou síť pro sňatkovou kancelář*.¹⁰¹

Teprve v druhé polovině roku 1949 se situace na krajích začala mírně zlepšovat, mimo jiné díky intenzivnímu dohledu instruktážní skupiny, a počet kvalitních tajných spolupracovníků velmi zvolna rostl. Mezi jednotlivými kraji se v čele efektivity agenturní práce nadále udržovalo KV StB Brno, zanedlouho začalo vynikat také krajské velitelství gottwaldovského kraje v Uherském Hradišti.

Na závěr části věnující se krajským velitelstvím věnujme ještě pozornost nejnižšímu článku v územní organizaci StB – oddílům Státní bezpečnosti, které byly zřizo-

98 Tamtéž, přípis nadepsaný „Vedení stranických organizací ve státní bezpečnosti“, 17. 9. 1949, nestránkováno, část 26.

99 ABS, f. 310, sign. 310-12-6, KV StB České Budějovice, závady v agenturní práci, 16. 5. 1949, l. 79.

100 Tamtéž, sign. 310-29-3, Zápis ze schůzky, 7. 1. 1949, l. 9.

101 Tamtéž, sign. 310-2-9, Zpráva AC o poznatcích z KV StB, 5. 4. 1949, nestránkováno.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

vány v některých okresech.¹⁰² Oddíly StB (zkráceně O StB) byly obsazením skromné útvary, čítající obvykle vedle velitele jen několik příslušníků. I ti se teoreticky měli věnovat práci s agenturou, přičemž všechny poznatky měli sdělovat příslušnému krajskému velitelství, kde byli jejich konfidenti také evidováni. Jeden z Machových elaborátů nám každodenní praxi těchto útvarů přibližuje a zároveň ukazuje, jakými problémy trpěla: *U příležitosti své dovolené jsem se zúčastnil denního služebního života na OStB ve Frenštátě (míněn zřejmě Frenštát pod Radhoštěm, spadající pod KV StB v Ostravě – pozn. aut.). Moje poznatky jsou následující: Na OStB se nachází tři orgánové včetně velitele. Formálně jsou rozděleni na OZ, PZ a HZ (tj. obranné, politické a hospodářské zpravodajství – pozn. aut.), ale ve skutečnosti dělají práci společně, neb dle toho, kdo je právě volný. Nemají takového něco jako pracovní plán ve svých objektech a není to také myslitelné, jelikož jsou denně zásobeni takovou spoustou nesplnitelných požadavků vyšších útvarů, že to nemohou jinak než naprosto nevyhovujícími metodami zvládnout. Pracovní den tam vypadá přibližně takto: Ráno nastupují v očekávání, jaké rozkazy jim přinese nová pošta. To může být stejně dobře příkaz ohledně podezřelého cizince, jako žádost o prošetření výrobní sabotáže, nebo prokádování celé skupiny povolání v okrese a to vše termínované a bez ohledu na to, zda OStB v tomto objektu je agenturně zachycen či ne.*

OStB má ve větších obcích místní důvěrníky, kteří ale nejsou určeni k tomu, aby z konkrétního objektu podávali zprávy, nýbrž podávají zprávy z určitého zeměpisného okruhu. To znamená, dnes se na takového důvěrníka obrátí ve věci zjištění cizince, zítra ve věci sabotáže v místním podniku a pozítří musí podat kádrový posudek o určité skupině spoluobčanů. Je jasné, že tyto zprávy bezplánovitě získané mají menší hodnotu než papír, na kterém jsou zachyceny. Ve většině případů skládají se tito důvěrníci z řad okresních a újezdních tajemníků KSČ, členů závodních rad a členů místních národních výborů, hajných a listonošů. Pro okrasu jsou dva až tři z nich označeni jako SI (stálý informátor – pozn. aut.) /což znamená nejnižší stupeň agenturního spolupracovníka/.¹⁰³

V podstatě identickou situaci na okresních útvarech Státní bezpečnosti konstatoval ještě o dva roky později také velitel III. sektoru pražského Velitelství StB, jehož hodnocení se sice týkalo především hospodářského zpravodajství, ale lze je vztáhnout na okresní oddíly jako celek.¹⁰⁴

Počty tajných spolupracovníků v roce 1949

Díky činnosti agenturní centrály, konkrétně jejího v přehledech si libujícího velitele, existují konkrétní výkazy o počtu agenturních spolupracovníků jak z centrálního útvaru StB, tak z jednotlivých krajských velitelství. O vypovídací hodnotě těchto dokumentů však očividně pochybovali už příslušníci StB, kteří s nimi přišli do styku

102 K oddílům Státní bezpečnosti viz FROLÍK, Jan: *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*, s. 441–447.

103 ABS, f. 310, sign. 310-2-10, dokument nadepsaný „Vedení stranických organizací ve státní bezpečnosti“, 17. 9. 1949, nestránkováno, část 26.

104 Tamtéž, sign. 310-8-3, Zkušenosti a poznatky o O StB a VO StB se zaměřením k problematice 3. sektoru, 5. 11. 1951, nestránkováno.

Libor Bílek

(Ericha Macha nevyjímaje). Zřejmě proto se v období existence agenturní centrály (tedy v letech 1948–1950) a potom až do roku 1954 nikdy nesetkáváme s údajem, který by hovořil o celkovém počtu tajných spolupracovníků StB. Ve všech přehledech najdeme výhradně počty spolupracovníků jednotlivých útvarů. Celkový stav by pochopitelně bylo možné pohodlně získat prostým sečtením dílčích údajů, ale jak poznamenal Jan Frolík ve své studii, byli si odpovědní pracovníci StB zřejmě dobře vědomi toho, že takovýto údaj by ve skutečnosti nevyhovoval zhoła o ničem, byl by pouze přesným součtem nepřesných čísel.¹⁰⁵

Zpracovávání přehledových hlášení o stavu agentury se totiž dělo na základě dílčích zpráv, které pražské AC zasílaly centrály jednotlivých krajských velitelství. Ty se však zejména v prvních měsících roku 1949 ve svých údajích lišily často o celé řády (přestože jinak mohly být dané útvary považovány za srovnatelné), takže bylo zřejmé, že dodávaná hlášení jsou sestavována podle odlišných měřítek a nejspíše i s rozdílnou mírou důvěryhodnosti.

Začátkem roku 1949 udávala některá krajská velitelství počet svých tajných spolupracovníků v řádech několika stovek, což bylo ve srovnání s těmi ostatními skutečně fantastické číslo. Proto (jak jsme už zmínili) Mach o (ne)důvěryhodnosti těchto cifer příliš nepochyboval – například při hodnocení údajů podaných krajským velitelstvím v Ústí nad Labem poznamenal: *Zpráva krajského velitele o stavu agenturních spolupracovníků dá se pouze nazvat: „HUDBA BUDOUCNOSTI“*. (Ústí uvedlo 196 spolupracovníků.)¹⁰⁶ Podobně nedůvěřivě se vyjádřil v případě českobudějovického krajského velitelství: *České Budějovice uvádějí 168 agenturních spolupracovníků. Mají ale pouze od čtvrtiny sliby a od třetiny zprávy. [...] Je nutno pročesat nynější stav agentury*.¹⁰⁷ Skutečně krajním případem pak bylo tehdy ostravské krajské velitelství, které uvedlo téměř pět set spolupracovníků.¹⁰⁸

Vedle toho existovaly kraje, které udávaly počet spolupracovníků spíše v řádech jednotek než desítek či dokonce stovek – například KV StB Jihlava uvedlo 16 agenturních spolupracovníků, Brno 27 spolupracovníků.¹⁰⁹ Takto nízký počet pochopitelně nemusel znamenat, že by v daném kraji pracovali zpravodajci StB hůře než ti v krajích s rozsáhlou agenturou. Naprostý nesoulad v udávaných číslech byl způsoben spíše tím, že v některých krajích do nich příslušníci StB zahrnuli jednoduše každého člověka, který orgánům StB podal nějakou informaci. Takoví lidé, podle směrnic označovaní jako „důvěrné prameny“, kteří příležitostně na požádání podávali příslušníkům StB údaje o situaci v jejich bydlišti, zaměstnání či jinde, pochopitelně nebyli zavazováni (tj. nepodepisovali sliby spolupráce) a neměli být považováni za součást agenturní sítě. Jejich počet však mohl být vysoký, díky čemuž bylo možné opticky vylepšit neutěšený rozsah agenturní činnosti.

105 FROLÍK, Jan: *Ještě k nástupu organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*, s. 449–453.

106 ABS, f. 310, sign. 310-2-9, Zpráva AC o poznatcích z KV StB, 5. 4. 1949, nestránkováno.

107 Tamtéž.

108 Tamtéž, sign. 310-2-10, Hlášení AC ku dni 31. května 1949, 9. 6. 1949, nestránkováno, část 19.

109 Tamtéž, sign. 310-2-9, Zpráva AC o poznatcích z KV StB, 5. 4. 1949, nestránkováno.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

Když byla ujasněna klasifikace tajných spolupracovníků, klesaly postupně i původně vysoké počty, které některá krajská velitelství udávala. Například výše uvedené velitelství v Ústí nad Labem tak v květnu 1949 udávalo namísto původních 196 již jen 22 spolupracovníků, příslušníci v Českých Budějovicích zase během dubna ze svých 128 spolupracovníků převedli 26 mezi „důvěrné prameny“ a konečně ostravský útvar po ujasnění klasifikace snížil udávaný počet spolupracovníků z počtu 494 na 32, z nichž však poté 31 (!) vedoucí krajské AC vyřadil a začal budovat agenturu zcela od počátku...¹¹⁰

Zřejmě nejvěrohodnější informace o počtu evidovaných spolupracovníků v průběhu roku 1949 můžeme zjistit z dochovaného hlášení AC za měsíc červenec, kdy tři operativní sektory pražského ústředí uvedly každý kolem jednoho sta konfidentů a většina krajů v Čechách a na Moravě sdělila počty v rozmezí dvacet až šedesát tajných spolupracovníků. U krajů ovšem nechyběly počty vyšší (Karlovy Vary 83 spolupracovníků) ani nižší (Pardubice přiznaly šest konfidentů), nadsazené trojciferné údaje některých krajů z předchozího období se však už neobjevily.¹¹¹

V souvislosti s budováním kvalitních agenturních sítí Mach formuloval doporučení, které připojil k souhrnné zprávě o stavu agenturní práce na krajských velitelstvích: *Přísně střežit výběr nových spolupracovníků. Nepřipustit, aby si soudruzi vybudovali staré sítě státněbezpečnostních domovníků, číšníků, šatnářek a desítkářů KSČ.*¹¹² A jak je vidět z výše zmíněného snižování udávaných počtů, na některých krajských velitelstvích se touto zásadou skutečně začali řídit. Toto „vyčištění“ agenturních sítí však neproběhlo na všech krajích stejně rychle, což souviselo zejména s faktem, že některé útvary existovaly bez vedoucího agenturní centrály relativně dlouho – například KV StB Liberec nemělo fungující agenturní centrálu ještě v květnu 1949. Protože za tento měsíc uváděli 96 spolupracovníků (za duben to bylo dokonce 215), Mach jejich výkaz zhodnotil slovy: *Jejich hlášení jest bezcenné.*¹¹³ (Teprve za červenec dodali z Liberce věrohodný údaj 13 konfidentů.)

Vzhledem k nemožnosti popisovat skutečný stav agenturní práce prostřednictvím prostého součtu všech tajných spolupracovníků se Erich Mach pokoušel přiblížit úroveň agentury jinak. Ve svých výkazech postupně začal uvádět také další údaje, které podle jeho názoru mohly o kvalitě agenturní práce hovořit lépe. V této otázce ovšem tápal, což dosvědčuje skutečnost, že spektrum udávaných proměnných se měsíc od měsíce liší. Prostřednictvím některých z těchto čísel si proto dnes můžeme udělat ještě podrobnější představu o tom, nakolik (ne)uspokojivé byly výsledky, kterých agentura StB v roce 1949 dosahovala.

Jedním z prvních Machem udávaných poznatků byl počet spolupracovníků, kteří za příslušné období (kalendářní měsíc) podali alespoň jednu zprávu. Počet těchto konfidentů u mnohých útvarů dosahoval sotva poloviny celkově udávaného čísla

110 Tamtéž, sign. 310-2-10, Hlášení AC ku dni 31. května 1949, 9. 6. 1949, nestránkováno, část 19.

111 Tamtéž, Hlášení AC za měsíc červenec, 8. 8. 1949, nestránkováno, část 24. Ve formě přehledné tabulky tyto počty uvádí i J. Dvořáková (DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 120.).

112 ABS, f. 310, sign. 310-2-9, Zpráva AC o poznacích z KV StB, 5. 4. 1949, nestránkováno.

113 Tamtéž, sign. 310-2-10, Hlášení AC ku dni 31. května 1949, 9. 6. 1949, nestránkováno, část 19.

Libor Bílek

a zřídka kdy přesáhl jeho třicetiprocentní podíl. V podstatě jedinou výjimku představovalo KV StB Brno, kde dlouhodobě podávali zprávy téměř všichni spolupracovníci. Tato skutečnost opět svědčí o tom, že podstatná část tajných spolupracovníků ve skutečnosti pracovala pouze „papírově“ – pokud u poloviny tajných spolupracovníků nedošlo k předání žádné zprávy za celý měsíc, asi těžko lze hovořit o skutečné spolupráci.

Dalšími údaji, které Mach v hlášeních AC postupně uváděl, byl počet podaných zpráv, průměrný počet zpráv připadající na jednoho spolupracovníka nebo kvalitativní struktura dodaných zpráv. Bohužel neznáme měřítko, která byla při tomto hodnocení použita, víme pouze, že Mach strukturu udával vyjádřením počtu „výborných“, „průměrných“ a „špatných“ zpráv. V souvislosti s doposud uvedenými problémy agenturní práce StB asi nepřekvapí, že do kategorie „výborné“ mohl zařadit jen velmi malý zlomek analyzovaných zpráv.

Na okraj můžeme dodat, že přestože obsah jeho hlášení nebyl pro vedení StB nijak povzbudivý, on sám měl ze svých přehledů, které vypracovával s opravdovým byrokratickým nadšením, upřímnou radost. V září 1949 si tak pogrataloval těmito slovy (užil je při odpovědi na kritiku ze strany jiného příslušníka StB): *Každý měsíc podávám dokonalejší hlášení, ve kterém se naprosto reálním způsobem dozvíš celý obraz agentury v republice. Ale nejen to, že nám ten obraz umožňuje zásah nejen v rámci krajů, nýbrž též v rámci užších skupin, ale i přímo do vývoje jednotlivých agentů.*¹¹⁴

Návrhy na plánování agenturně-operativní práce

Aby byly nedostatky v agentuře odstraněny, vedoucí pražské agenturní centrály v průběhu roku 1949 opakovaně navrhoval, aby tato práce byla plánována a centrálně řízena. Konkrétně Erich Mach požadoval, aby byly předem určeny objekty, do kterých je nutné agenturně proniknout, a aby se toto pronikání dělo podle předem připraveného plánu, který by byl založen na podrobné znalosti jejich fungování. Jednotlivým podřízeným složkám StB měly být také stanoveny v souvislosti s pronikáním do těchto objektů konkrétní úkoly a hlavně termíny jejich splnění. Úkoly by řídicí orgány dále rozpracovávali a předávali svým tajným spolupracovníkům, kteří by tudíž také dostávali konkrétní požadavky, které by museli v zadaném termínu splnit (úkolování tajných spolupracovníků se sice od řídicích orgánů očekávalo, podle Macha k němu ale ve skutečnosti docházelo v minimu případů). Nutnost plánovat agenturní činnost pak Mach zdůvodňoval i tím, že ve všech ostatních oborech ve státě je už využíváno.¹¹⁵

První Machův návrh na plánování agenturní činnosti, o němž jsme z archivních materiálů informováni, pochází z února 1949. Byl adresován jeho přímému nadřízenému Osvaldu Závodskému (přednostovi skupiny BAa) a jeho osud svědčí o tom, že se přinejmenším část vedení Státní bezpečnosti s Machovými názory neztotožňovala – Závodský jej autorovi vrátil neschválený a s nepříliš povzbudivým dodatkem: *Doporučuji soudruhu Machovi, aby se především zabýval řízením AC.*¹¹⁶

114 ABS, f. Personální spisy MV, personální spis ev. č. 2283/10 Erich Mach, dokument nadepsaný „Milý soudruhu Jodasi“, 2. 9. 1949, l. 54.

115 Machovy návrhy jsou uloženy v ABS, f. 310, sign. 310-2-10, části 10, 23, 26 a 27.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

Podobně vedoucí agenturní centrály pochopil také s dalšími pokusy prosadit plánování do agenturní práce. Když zřejmě ani opakovaně se svými návrhy neuspěl u svých nadřízených po linii služební, obrátil se na útvarovou organizaci komunistické strany. Jejímu předsednictvu zaslal na konci srpna 1949 záznam, v němž jednak shrnul problémy, které podle něj nejvíce zpravodajskou službu StB trápí, a především znovu předložil své návrhy na jejich odstranění. Opět vyjádřil svou nelibost nad rozsahem a složením agenturní sítě, v níž dominují náhodně získaní konfidenti, kteří tak nemohou podávat informace ze žádoucích oblastí. Tito spolupracovníci nejsou ani odpovídajícím způsobem řízeni, neboť jim nejsou stanovovány konkrétní úkoly, takže přestože někteří z nich by měli možnosti a schopnosti proniknout k žádoucím zdrojům zpráv, není toho využíváno. Co se týče zadávání požadavků tajným spolupracovníkům, situace byla podle něj paradoxně o něco lepší na krajských velitelstvích než na centrálním pražském útvaru, kde se tato procedura, která je oficiálně vyžadována, prakticky vůbec nepoužívala a přednostové zdejších sektorů s tímto neuspokojivým stavem nic nedělali.

Vedoucí AC ve stížnosti dále uváděl, že jednotlivé referáty centrálního pražského útvaru často vůbec neznaly celkovou situaci svých zpravodajských objektů v rámci celého státu, natožpak na úrovni jednotlivých krajů. Své protějšky na krajských velitelstvích tak zasypávaly kvanty dotazů, dožádání a příkazů, z nichž mnohé jsou s personálním stavem krajských velitelství vlastně neproveditelné. Ale protože *nižší složky podléhají před referátem z útvaru 701-A vojenské kázní, jsou povinné tyto nesmyslné dotazy nějak zodpovědět. Bez ohledu na to, že objekty nemají agenturně obsazené, neví o nich nic, jsou denně donuceni z těchto objektů podávat zprávy a hlášení. Jsou tímto způsobem donuceni sábat k všelijakým pokoutním bezcenným metodám, jen aby dostáli svým povinnostem. Tato jejich švejkovská náhražková zpravodajština pohltí ale skoro všechn jejich čas a má za následek, že toto státněbezpečnostní pobíhání u nižších složek znemožňuje skoro úplně plánovanou práci v tamních objektech.*

Aby bylo možné tento stav napravit, Mach navrhoval práci Státní bezpečnosti rozdělit na část nárazovou, řešící aktuální *útoky reakce*, a část plánovanou, jejímž smyslem by bylo zpravodajsky obsadit nejdůležitější objekty tak, aby bylo zajištěno, že *přípravě zločinu můžeme tam předcházet*. Objekty zájmu by měly být určeny v součinnosti centrálního a příslušného krajského útvaru, přičemž po jejich zvolení by se mělo postupovat následujícím způsobem:

- 1/ Rozpracování struktury a zjištění klíčových bodů státního zájmu.
- 2/ Informativní pronikání.
- 3/ Agenturní obsazení.¹¹⁷

Předsednictvo útvarové organizace však Machův návrh postoupilo vedení stranických organizací, odkud se dostal do rukou opět Závodskému. Návrh, jak bylo u jeho autora zvykem, nebyl stylizován příliš diplomaticky a obsahoval tak poznámky typu:

116 Tamtéž, přípis nadepsaný „Soudruhovi Závodskému“, 7. 2. 1949, nestránkováno, část 10.

117 Tamtéž, dokument nadepsaný „Vedení stranických organizací ve státní bezpečnosti“, 17. 9. 1949, nestránkováno, část 26. Stručné shrnutí Machovy stížnosti podává také J. Dvořáková (DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 121).

Libor Bílek

naše státní bezpečnost za vývojem naší lidovědemokratické republiky pokulhává, což se nadřazeným očividně nijak nezamlouvalo (konkrétně tuto citovanou poznámku si kdosi z vedení – zřejmě Závodský – zřetelně podtrhnul a připsal k ní dva velké otazníky). Nepřekvapí proto, že Machův návrh zůstal, podobně jako ty předchozí, nevyslyšen. Jak vyplývá z poznámky, kterou k dokumentu připsal Závodský, o celé záležitosti rokovalo vedení StB, které se usneslo, že věc bude s Machem vyřízena *po služební linii*. Závodského zástupce Ivo Milén, který dostal za úkol případ vyřídit, pak ohlásil: *Vybaveno 24. 9. 1949 podle pokynů soudruha Závodského. Soudruh Mach byl zaměřen k tomu, aby se absolutně soustředil na AC. Byly mu dány konkrétní úkoly. Soudruh Mach uznal nesprávnost svých návrhů a přijmul kritiku a direktivy.*¹¹⁸

Vzhledem k tomu, jak bylo s Machovými návrhy ze strany vedení StB naloženo, určitě překvapí, že přesně tentýž postup, který vedení pražského centrálního útvaru opakovaně zavrhlo, se Machovi podařilo předepsat krajským velitelstvím, a to již na konci března 1949.

Podle pozdějšího písemného vyjádření jejího vedoucího dostala AC v březnu 1949 za úkol *zaměřit svou pozornost na to, zda agenti pracují v objektech*. Na poradě s vedoucími krajských agenturních centrál proto Mach zadal jednotlivým krajům tyto úkoly:

- 1./ *Po dohodě s krajským velitelem a ve spolupráci s vedoucími oddělení sestavit seznam nejdůležitějších objektů, určit jejich pořadí dle důležitosti.*
- 2./ *Rozpracovat strukturu a dislokaci těchto objektů.*
- 3./ *Proniknout informativně do objektů.*
- 4./ *Získání agentů v tomto objektu.*

Krajům při tom bylo sděleno, že každý z těchto bodů musí být *rozpracován a termínován*, tudíž že kraje musí napříště de facto svoji agenturně-operativní činnost řídit podle předem sestaveného plánu, tedy přesně to, co bylo na centrálním pražském útvaru předtím (i potom) zamítnuto.¹¹⁹ Není přitom zřejmé, jaký postoj k tomuto Machovu příkazu zaujali představitelé pražského ústředí, případně zda se o něm zpočátku vůbec dozvěděli.

Na jednotlivých krajských velitelstvích si každopádně se splněním Machova příkazu příliš hlavu nelámali – když na počátku června vedoucí pražské AC očekával, že mu krajská velitelství spolu s pravidelným měsíčním hlášením pošlou také splněnou první část zadaného úkolu, tedy že obdrží seznamy objektů zpravodajského zájmu všech krajů, trpce se zklamal – ze čtrnácti českomoravských krajů mu totiž svůj seznam zaslalo pouze jediné velitelství (bohužel však neuvádí které), na což si postěžoval slovy: *není to jen nízký stupeň socialistické uvědomělosti, je to nedostatek kázně.*¹²⁰

Nakonec však kraje začaly zadaný úkol plnit, tedy pokusily se sestavit svůj plán, sestávající ze seznamu objektů a termínů předpokládaného rozpracování a následného vniknutí do těchto objektů. Že se nejednalo o jednoduchou práci (minimálně s ohledem na měřítko Ericha Macha, který si vymínil osobní schválení každého plá-

118 ABS, f. 310, sign. 310-2-10, dokument nadepsaný „Vedení stranických organizací ve státní bezpečnosti“, 17. 9. 1949, nestránkováno, část 26.

119 Tamtéž, Zpráva o poradě přednostů sektorů s přednostou AC, 28. 6. 1949, nestránkováno, část 23.

120 Tamtéž, Hlášení AC ku dni 31. května 1949, 9. 6. 1949, nestránkováno, část 19.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

nu), dokládá Machem zpracovaná zpráva o poradě vedoucích agenturních centrál v září 1949: *Seznamy objektů, do kterých jednotlivé kraje hodlají agenturně proniknout a které mi zaslaly, jevíly ten nedostatek, že proniknutí do těchto objektů nebylo splnitelné. Ale i po stránce operativní dopustily se při výběru objektů chyb a sice napsaly například jako objekt „Církev“, „Němci“, „Živočišná produkce“, ačkoliv je jasné, že církev je celý komplex objektů (fary, alumnáty, biskupská sídla, pobožné družiny, kláštery atd.) a že jen každý jednotlivý objekt může být předmětem agenturního zaměření.*¹²¹

O potížích při sestavování krajského plánu, jak byly viděny ze strany krajských útvarů, hovořil o něco později, v prosinci 1949, na velitelském shromáždění v Praze velitel plzeňského kraje: *Prvý plán, který byl značně rozsáblý, jsme předložili agenturní centrále ústředny a čekali na jeho schválení. Po určité době byl tento plán na příkaz AC a to s ohledem na to, že prý se více podobal telefonnímu seznamu než plánu, přepracován a pojato do něho méně objektů, byl však časově lépe propracován – zejména po stránce, že v něm bylo uvedeno, do kdy ten který objekt bude rozpracován, do kdy agenturně obsazen a konečně do kdy realizován. Avšak ani tento v pořadí druhý plán, předložený rovněž ku schválení, nedošel lepšího údělu. Byl přepracován potřetí, opět předložen ku schválení, přičemž bylo slíbeno, že tento náš dílčí plán bude zkoordinován s celostátním plánem naší ústředny a že po tomto opravení, případně doplnění, bude nám vrácen a my pak podle něho „pojedeme“. I když již podle něho „jedeme“ a i když od doby jeho předpokládaného schválení uplynula řada týdnů, nedostali jsme zprávu ani o jeho schválení, ani o jeho neschválení. A budiž zde poznamenáno, že podle prohlášení agenturního centrálníka našeho kraje potkal stejný osud i plán ostatních krajů.*¹²²

Problémy se schválením plánu agenturní činnosti v rámci kraje, které plzeňský velitel naznačil, byly ze strany centrálního pražského útvaru nejspíše důsledkem jisté neujasněnosti celé koncepce. Teritoriální útvary StB totiž byly, co se týče plánování, před pražským ústředím díky Machovu příkazu v předstihu – zatímco na krajských velitelstvích se již od března 1949 museli plánováním chtít nechtít zabývat, na pražském ústředí se k němu velitelé stavěli většinou odmítavě (velitel I. sektoru například namítal, že *služba vývojově ještě není zralá pro řešení takových úkolů*¹²³) a zřejmě s Machem po nějakou dobu na celostátním plánu odmítali spolupracovat, v čemž jim velitel skupiny BAa Závodský, který Machovy návrhy sám zamítal, patrně nebránil.

Přesto se však Machovi nějakým způsobem podařilo své návrhy do celostátní praxe zavést. Z dochovaných záznamů bohužel nelze zjistit, co způsobilo změnu v názorech vedení Státní bezpečnosti na tuto problematiku. Zásah sovětských poradců v této době ještě není pravděpodobný,¹²⁴ spekulovat by se snad dalo o vlivu Karla Švába a jeho spolupracovníků (Šváb přešel do Bezpečnosti v říjnu 1949 a jeho vliv postupně narůstal).¹²⁵ Svou roli spíše sehrály některé pozitivní zkušenosti, které

121 Tamtéž, Zpráva o poradě vedoucích AC v Čechách a na Moravě, 3. 10. 1949, nestránkováno, část 27.

122 ABS, f. 310, sign. 310-30-4, dokument nadepsaný „Stehlík, Plzeň“, nedatováno, l. 63.

123 Tamtéž, sign. 310-2-10, Zpráva o poradě přednostů sektorů s přednostou AC, 28. 6. 1949, nestránkováno, část 23.

124 První dva poradci sice začali v bezpečnosti působit již v říjnu 1949, ale jejich práce se soustředila především na konkrétní úkol najít mezi příslušníky ministerstva vnitřní zářadce a připravit s nimi proces. K tomu blíže KAPLAN, Karel: *Sovětské poradci v Československu 1949–1956*. ÚSD AV ČR, Praha 1993, s. 19–22.

125 Podrobně o Karlu Švábovi viz SOMMER, Vítězslav: Šváb Karel. In: KALOUS, Jan a kol.: *Biografický*

jednotlivá krajská velitelství s plánováním v průběhu roku 1949 získala – jsme totiž informováni o tom, že plánování bylo poměrně úspěšně uplatňováno na krajském velitelství v Brně, a to nejen při agenturně-operativní práci, ale i v dalších oblastech. Z pozdějšího referátu příslušníka brněnského krajského velitelství přitom vyplývá, že plánování zde začali využívat nezávisle na Machově příkazu, spolu s několika dalšími „novinkami“, které se potom osvědčily v praxi.¹²⁶ A konečně svůj vliv jistě mělo i společenské klima, konkrétně v rámci komunistické strany sdílený názor, že plánování představuje vrcholný způsob řízení prakticky čehokoli.

Ať už však rozhodnutí čelných představitelů bezpečnosti ovlivnilo cokoli, jisté je, že na velitelském shromáždění v Praze dne 7. prosince 1949 bylo plánování oficiálně představeno coby zásadní inovace a budoucí pracovní metoda. Referát o plánování zde však nepřednesl Mach, ale major Vladislav Hamrla (v té době zřejmě vedoucí sekretariátu skupiny BAA),¹²⁷ který uvedl, že teze, které pronese, jsou výsledkem práce *celého kolektivu soudruhů, kteří se řešením této stránky z podnětu velitele útvaru 701-A již delší dobu zabývali*. Z dalších vystoupení na shromáždění vyplynulo, že předsedou této pracovní skupiny byl Mach.

Hamrla ve svém příspěvku nejprve zdůraznil roli agentury (označil ji za *těžiště celé operativy*), potom stručně shrnul, jakým způsobem se agenturní práce bezpečnosti vyvíjela až do současné doby, kriticky zhodnotil její nejzávažnější nedostatky a v podstatě zopakoval dosavadní Machovy myšlenky – uvedl, že se budování agentury děje nesystematicky, protože není podloženo žádným plánem, a že spolupracovníci jsou tudíž získávání nahodile: *Nezískáváme spolupracovníka zpravidla proto, že jeho zprávy nutně potřebujeme, ale proto, že jsou zde předpoklady k tomu, aby se dal vázat*. Z tohoto výběru spolupracovníků pak vyplývá skutečnost, že získávané zprávy jsou *často povrchní, nevěcné a nejsou státně důležité*.

Uvedené skutečnosti podle něj *nutí pohlížet na uplynulou dobu jako na etapu vývojově nutnou, jako na naše učňovská léta*. Zároveň ale *zostřování třídního boje, které po naší linii se projevuje větší opatrností, zákeřností, zkušeností a tvrdostí, se kterou nepřítel své akce vede, nás nutí provést taková opatření, jež vytvoří předpoklady k vybudování skutečné preventivní státně-bezpečnostní operativy, kde nahodilost bude snížena na minimum*. [...] *Naše operativní činnost musí být podložena určitým plánem, musí být systematická a centrálně řízená*.

Při realizaci plánování agenturní činnosti v každodenní praxi Státní bezpečnosti je však podle Hamrlova referátu nutné uvědomit si dvě zásadní skutečnosti – že totiž existuje velký počet objektů zpravodajského zájmu, ale zároveň je k dispozici jen omezený počet zpravodajců. Dále je třeba mít na paměti, že *operativa je odlišná od mnohé jiné práce nebo činnosti, protože její surovinou je člověk, a to člověk buržoazní, třídní*

slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci. ÚSTR, Praha 2009, s. 181–183.

126 ABS, f. 310, sign. 310-15-3, Zápis o průběhu krajského velitelského shromáždění, 3. 1. 1950, l. 19–20.

127 Vladislav Hamrla (1907–?), narozen ve Chvalčově (okres Kroměříž), původním povoláním odborný učitel. Do komunistické strany vstoupil v roce 1945, u bezpečnostních složek působil zřejmě v letech 1947 až 1952 a dosáhl hodnosti majora. Po odchodu od ministerstva národní bezpečnosti působil jako ředitel střední školy v Třebíči – Podklášteří. Údaje pocházejí z Hamrlovy evidenční karty (personální spis se v ABS nedochoval).

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

*nepřítel, hmota živelná. Nelze proto mechanicky přenášeti schema plánování a systematiku z oboru výroby.*¹²⁸

Dále už Hamrla navázal konkrétními pokyny, jak plánování operativní činnosti aplikovat. Tyto direktivy, stejně jako jím přednesený rozbor tehdejší situace, byly následně na počátku ledna 1950 ve zhuštěné podobě rozeslány všem útvarům Státní bezpečnosti jako výnos *Plánování operativní činnosti – směrnice*, pod nímž byl podepsán Osvald Závodský jako zástupce velitele Státní bezpečnosti.

Dokument opět v souladu s dřívějšími Machovými návrhy konstatoval, že je nadále nezbytné nutně operativní činnost plánovat a systematicky centrálně řídit, přičemž podkladem pro plán i následné řízení se měl stát seznam tzv. státně-důležitých objektů. Tímto označením byly míněny instituce nebo organizace, které byly zvláště důležité z hospodářského, politického nebo jiného hlediska, *kde nepřítel svou činností by mohl ohrozit nebo ohrožuje naše společenské zřízení a budovatelské úsilí našeho pracujícího lidu*. Byly to tedy například významné úřady, některé větší podniky, velké hotely, skupiny některých osob, společenské organizace (včetně politických stran) a podobně.¹²⁹

Konkrétní objekty si mělo každé krajské velitelství vytyčit samostatně tak, aby dohled nad nimi bylo schopné zvládnout personálně, organizačně a technicky. Slovy Jindřicha Veselého (ze zřejmě doslovného zápisu z pozdější porady): *My jsme dali krajským velitelstvím úkol – udělejte nám plán, rozpracujte nám váš kraj. To znamená, jak si představujete bezpečnostní práci ve Vašem kraji, dejme tomu např. v Hradci Králové. [...] Objektů, které by si zasloužily zpravodajské pozorování, je v Hradci Králové a v celém kraji velmi mnoho. Soudruzi, my nebudeme absolutně nikdy s to, abychom všechny objekty, které by si naši pozornost zasloužily, abychom jim tuto pozornost věnovali. Tak silní nikdy nebudeme. Právě proto je naším úkolem najít ty hlavní objekty, to nejdůležitější v tom kraji, na čem nám nejvíce záleží, a abychom plánovitě tyto objekty státně bezpečnostně, zpravodajsky obsazovali a jim pozornost věnovali. [...] Krajský velitel se svými veliteli si řekne: [...] Já mohu se svým kádrem asi tolik nejdůležitějších objektů zpracovat, to znamená, po pečlivém zkoumání vyberu padesát nejdůležitějších národohospodářských objektů a řeknu si, že těchto padesát musíme rozpracovat. [...] My víme, že v jedné továrně je dobrý dělník, postavený jako ředitel, celé ředitelství je dobré. Vidíme, že se o to starají – závodní rada – že to tam dobře klapě, takže této továrně nemusíme věnovat takovou pozornost, jako například Polickému a Poprovi v Jaroměři, kde celé ředitelství kromě majitele je staré, které tam bylo za první republiky, které tam bylo za Němců, kde je lump na lumpovi, stará reakční protistátní banda. To my tady v Praze nemůžeme vědět, jak to vypadá v takové továrně, to však musí vědět kraj, aby tomu mohl věnovat pozornost.*¹³⁰

Návrhy jednotlivých krajů na výběr objektů pak měl vyhodnotit a podle potřeby modifikovat centrální pražský útvar. Podle jednoho z příslušníků přítomných na listopadovém velitelském shromáždění byly již seznamy z jednotlivých krajů prodiskutovány s příslušnými sektory pražské centrály, přičemž bylo konstatováno, že *soudruzi nestanovili nejdůležitější objekty, stanovili objekty dílčí, malé, podružné*. Tento nedostatek však pověření pracovníci odstranili a tak *byl zde vytvořen seznam objektů, je jich stanove-*

128 ABS, f. 310, sign. 310-30-4, Plánování operativní činnosti v StB, nedatováno, l. 52–60.

129 Tamtéž, sign. 310-2-10, Plánování operativní činnosti – směrnice, S. 1. 1950, nestránkováno, část 1.

130 Tamtéž, sign. 310-30-4, dokument nadepsaný „S. Veselý“, nedatováno, l. 109–110.

Libor Bílek

no málo, ale jde nám o to, abychom se do těchto objektů zaměřili hloubkově. Tyto objekty jsou opravdu krajské důležitosti. Povětšinou se omezují na nejdůležitější objekty, které jsou soustředěny v tom kterém krajském městě. Záleží pak přirozeně na pružnosti a taktice krajských velitelů a velitelů oddělení.¹³¹

Z pozdější zprávy vyplývá, že těchto „státně-důležitých objektů“ bylo v českých zemích určeno kolem 500.¹³² Toto číslo se však v průběhu času měnilo, spolu s tím, jak se zásluhou komunistického vládnutí měnily hospodářské, správní, občanské a další struktury v Československu (například díky likvidaci klášterů na jaře 1950 se počet objektů snížil).¹³³ Bylo by bezesporu zajímavé zjistit, které konkrétní objekty se v plánech jednotlivých krajů objevovaly, ty však bohužel v archivu dochovány nejsou.

Jak se dozvídáme ze zápisu porady, která bezprostředně předcházela vydání směrnice pro plánování, administrativně měl plán provést *agenturní centrálník* příslušného útvaru, zodpovídat za plnění pak měl velitel nebo zástupce velitele.¹³⁴

Plnění plánu, tedy vlastní agenturně-operativní obsazování objektů, mělo probíhat ve třech fázích. Nejprve měla být získána struktura objektu, tedy *věcná funkce objektu, jeho organizace a dislokace*. Na základě struktury měly být následně určeny tzv. klíčové body, tedy ty části objektu, které jsou „nepřátelskou činností“ nejvíce ohroženy nebo kde se tato činnost soustřeďuje. Během druhé fáze pak bylo nutné do jednoho z těchto bodů proniknout, tzn. získat v něm spolupracovníka – informátora (tímto značením byl míněn spolupracovník, který neměl důvěru „nepřítele“). Dalším úkolem bylo obdobně proniknout i do ostatních klíčových bodů. Pokud by byla během pronikání do klíčových bodů zjištěna v některém z nich *aktivní protistátní činnost, zúžíme pozornost na nepřátelské ohnisko v klíčovém bodě a přistupujeme k agenturnímu rozpracování*, tedy k získání spolupracovníka kategorie „agent“, tj. takového, který má důvěru „nepřítele“. Získání a následné vedení tajných spolupracovníků v klíčových bodech pak představovalo fázi třetí.

V souvislosti s novým způsobem práce byla vypracována také nová kritéria označování a třídění tajných spolupracovníků – nově byli spolupracovníci nazýváni podle toho, zda měli, či neměli důvěru „nepřítele“ (kategorie „agent“ vs. „informátor“), a dále podle toho, zda zprávy podávali ze „státně-důležitého objektu“ („agent operativní“, příp. „informátor operativní“), nebo z oblasti mimo konkrétní objekty („agent všeobecný“, resp. „informátor všeobecný“).¹³⁵

Téměř současně se směrnicí *Plánování agenturně-operativní činnosti* byl publikován ještě oběžník nazvaný *Agenturní centrála – působnost a činnost*, který je jediným oficiálně vydaným dokumentem upravujícím fungování a kompetence agenturní centrály, který byl v ABS nalezen. Protože byl vydán po více než roční intenzivní činnosti ústřední agenturní centrály v Praze a po minimálně ročním působení všech krajských agenturních centrál, je pravděpodobné, že z většiny části pouze popisoval již existující stav.

131 Tamtéž, dokument nadepsaný „S. Fremund – studijní oddělení“, nedatováno, l. 123–124.

132 ABS, f. 310, sign. 310-30-6, Přehled agenturní činnosti v českých zemích od 1. února do 31. května 1950, 20. 6. 1950, l. 135.

133 Tamtéž, l. 141.

134 ABS, f. 310, sign. 310-30-5, Porada přednostů sektorů, 4. 1. 1950, l. 1.

135 Tamtéž, sign. 310-2-10, Plánování operativní činnosti – směrnice, 5. 1. 1950, nestránkováno, část 1.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

Útvary StB jím byly informovány, že agenturní centrála každého útvaru je *zúčtovacím a kontrolním orgánem útvaru. Je součástí velitelství příslušného útvaru.* Kompetence a podřízenost jejího vedoucího byly stanoveny následovně: *Přednosta AC je funkčně postaven na roveň velitelům oddělení. Zúčastňuje se pravidelně všech velitelských porad a shromáždění. [...] AC podléhá přímo veliteli příslušného útvaru, kterému podává pravidelná měsíční hlášení o své činnosti.* Dokument přesně stanovil úkoly centrály – byly jimi administrativní činnost (zpracovávání hlášení o stavu a vývoji agentury), koordinace výchovy agentury (instruování řídicích orgánů ohledně výběru agentů a jejich řízení) a kontrola činnosti agentury (ověřování uváděného počtu spolupracovníků nebo schůzek s nimi a také hospodaření s tzv. zpravodajským paušálem, tj. obnosem určeným na výdaje spojené s fungováním agentury – zejména odměny spolupracovníkům a proplácení jejich přímých výdajů.

V souladu s *Pomůckou administrativně-operační* z konce roku 1948 bylo jako důležitá součást činnosti AC každého útvaru stanoveno také vedení svazků jednotlivých tajných spolupracovníků, konkrétně měla být každému konfidentovi založena *evidenční mapa* (v ní byly uchovávány vázací návrh, spolupracovníkem podepsaný slib a také posudky na jeho práci) a dále *fascikl zpráv*, do nějž byly ukládány A-listy a B-listy.¹³⁶

Hodnocení systému plánování

Vedoucí pražské agenturní centrály a autor myšlenky plánování Erich Mach si nový způsob agenturní práce pochopitelně pochvaloval. Podle něj pracovníci operativy systémem plánování začali ochotně používat a vyjadřovali se o něm pozitivně. *Spolupracovníci jsou již většinou získávání cíleně a také jejich další řízení je na mnohem vyšší úrovni než dříve.*¹³⁷

Také na poradě vyšších velitelů centrálního pražského útvaru, která se konala v červnu 1950, bylo o nové metodě hovořeno veskrze pozitivně. Ivo Milén (zástupce velitele StB) prohlásil, že *na krajích je plánování hodnoceno kladně a posuzováno jako velký přínos pro státní bezpečnostní práci.* Na téže poradě se za plánování rozhodně postavil také (nyní již velitel StB) Osvald Závodský, když Machovi za jeho práci výslovně poděkoval a jasně stanovil: *Plánovat se bude na všech úsecích, protože se tím dosahuje účinné kontroly.*

Samotný Mach na poradě seznámil zúčastněné s výsledky této „reformy“ a zhodnotil, nakolik úspěšně se jednotlivé složky StB dokázaly s novým způsobem agenturní práce vyrovnat. Uvedl, že je prověřována *stará agentura* a jsou zpracovávány *mapy objektů*, což ovšem u některých útvarů trvá neúměrně dlouho. Dodal, že mnohé útvary tyto dokumenty zpracovávají ryze formálně, například příslušníci působící v oblasti hospodářského zpravodajství často vytvořili mapu tím způsobem, že u příslušného průmyslového závodu získali oficiální dokumenty a plány, které přepracovali do její podoby. O zpravodajské využitelnosti těchto materiálů Mach pochyboval, připustil ale, že na stavu věci má určitý podíl i on sám, neboť operativním pracovníkům nedo-

136 Tamtéž, Agenturní centrála – působnost a činnost, 7. 1. 1950, nestránkováno, část 3.

137 Tamtéž, Hlášení AC za měsíc březen 1950, 12. 4. 1950, nestránkováno, část 32.

Libor Bílek

dal žádné konkrétní instrukce pro tuto práci. V souvislosti s tím navrhl, že se svými spolupracovníky připraví oficiální instruktážní brožuru. Z Machova vystoupení také vyplynulo, že během prvních pěti měsíců uplatňování nového způsobu práce byl poměrně skromný plán (získat strukturu asi dvou třetin ze všech vytypovaných objektů a do zhruba poloviny z nich informativně proniknout) splněn jen částečně, což nebyl příliš lichotivý výsledek.

Velitelé I. a II. sektoru se o plánování na poradě vyjádřili více než zdrženlivě – přednosta I. sektoru pak přímo řekl, že *on sám i jeho spolupracovníci mají záporný postoj k plánování po linii jejich sektoru*. To zdůvodňoval tím, že *jde výhradně o nepřátelské objekty, kam lze těžko pronikat a kde je plánování bržděno a znemožňováno*.¹³⁸ Později prý dokonce Machovi při náhodném setkání řekl, že jeho plán *stojí za hovno* a že mu ho *rozbijí na tisíc kousků*.¹³⁹

Jak už ale bylo řečeno, velitel StB Závodský rozhodl, že je nutné postupovat v navrženém směru a agenturu nadále podporovat. Toho mělo být dosaženo jednak vydáním informačních brožur, dále přípravou a prováděním školení (zejména pracovníků na krajských velitelstvích) a další průběžnou kontrolou.¹⁴⁰ Dalším zlepšováním nové systematiky práce se zabýval také Mach a připravil návrh, podle něhož měly na centrálním pražském útvaru i na jednotlivých krajích vzniknout plánovací komise, které by plán na agenturně-operativní práci do budoucna připravovaly a dohlížely pak na jeho plnění. Komise měli tvořit zástupci jednotlivých částí daného útvaru (v případě pražské centrály pracovníci sektorů, v případě krajských velitelství zástupci oddělení) a především vedoucí agenturní centrály jako hlavní „plánovač“. Podle tohoto návrhu by se tedy Mach stal vrchním „plánovačem“ agenturně-operativní práce pro celé Československo.¹⁴¹

S údajným kladným hodnocením nového způsobu práce na krajských velitelstvích, které na červnové poradě v Praze přednesl i Mach i Milén, jsou však v ostřem rozporu hlášení, která podávaly jednotlivé podřízené složky StB. Jednak na některých útvarech plánování využívali až příliš – na brněnském krajském velitelství měli zpravodajci *plán práce stanovený na hodiny a dny na dobu celého roku*, což vzhledem k charakteru této práce, která mnohdy závisela na náhodě a neočekávaně zjištěných skutečnostech, nepůsobí příliš rozumně.¹⁴² Všeobecně pak platilo, že s novou metodou nebyli příslušníci příliš spokojeni. Ze zprávy shrnující situaci na krajských velitelstvích v říjnu 1950 se dozvídáme: *Soudruzí v krajích si nejvíce stěžovali na tzv. plánování budování agentury ve třech etapách, podle výnosu AC. Tvrdí, že pro stále rozpracovávání objektů nezbyval jim čas na vlastní budování agentury. V několika případech tento způsob práce již opustili*.¹⁴³ Toto hodnocení potvrzuje vyjádření příslušníků kraje Nitra na jedné z porad (ostatní slovenské kraje systém hodnotily podobně): *Názor na plánování je asi ten,*

138 ABS, f. 310, sign. 310-30-6, Zápis z porady přednostů sektorů skupiny BAa, 21. 6. 1950, l. 131–136.

139 Tamtéž, sign. 310-31-3, Záznam, 5. 7. 1950, l. 10.

140 Tamtéž, sign. 310-30-6, Zápis z porady přednostů sektorů skupiny BAa, 21. 6. 1950, l. 131–136.

141 Tamtéž, sign. 310-31-3, Záznam, 5. 7. 1950, l. 8.

142 Tamtéž, sign. 310-15-3, Spolupráce s VO StB a O StB – zpráva, 19. 4. 1951, l. 117.

143 Tamtéž, sign. 310-11-2, Zpráva o průzkumu provedeném na 2. oddělení krajských velitelství Státní bezpečnosti ve dnech 17.–20. 10. 1950, nestránkováno.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

že v podstatě jest dobrou pomůckou, jest však příliš mechanické a zatěžuje orgány při plnění operativních úkolů.¹⁴⁴

Ještě konkrétněji hovoří pozdější přípis KV StB Jihlava: *Podle dřívějšího plánování bylo nutno prvně znát dopodrobna strukturu objektu státněbezpečnostního zájmu a v něm vyhledat ohnisko nepřátelské činnosti, kde se teprve stavěl agenturní spolupracovník. Mnohdy po dlouhém strukturálním rozpracovávání objektu, nezjistili jsme ohnisko nepřátelské činnosti, a proto tam nebyl agenturní spolupracovník postaven a tím vlastně byla předchozí práce zbytečná a operativní orgánové byli takto odváděni od hlavní práce, tj. výstavby agenturní sítě.*¹⁴⁵

Z uvedených kladných i záporných hodnocení plánování si již můžeme vytvořit poměrně přesný obrázek o skutečném významu této systematiky práce pro další vývoj. Zdá se, že iniciátorovi této metody se na jednu stranu podařilo vnést do každodenní praxe příslušníků operativy řád, cílevědomost a především povědomí o tom, že se musí podrobně seznamovat s objektem svého působení (což pro mnohé z nich byla novinka), na stranu druhou je však přinutil budovat agenturní síť příliš byrokraticky, a navíc i tam, kde to momentálně nebylo nutné.

Naznačené problémy přiměly někdy v srpnu či září 1950 vedoucí pracovníky bezpečnosti k tomu, aby na striktně stanoveném plánování agenturně-operativní práce nelpěli a aby velitelům jednotlivých útvarů ponechali volnost v rozhodování, nakolik se stanoveným plánem budou řídit. Slovy Iva Miléna: *v dnešní situaci musí především a hlavně velitel oddělení rozhodovati, co se bude v oddělení dělat, že velitel musí řídit práci. To znamená, že jest možné upustiti případně od soustavného pracování na plánu, vyžaduje-li to naléhavost případu.*¹⁴⁶

Zánik agenturní centrály a práce agentury v roce 1950

Jak se se zrušením plánování vyrovnal jeho duchovní otec Erich Mach, nevíme. V době, kdy k němu došlo, byl totiž plně zaměstnán novým problémem – rozpracováním nové organizace bezpečnosti, konkrétně veškeré její evidence. Už v květnu 1950 totiž bylo zřízeno (zřejmě na podnět Moskvy) ministerstvo národní bezpečnosti (MNB) v čele s Ladislavem Kopřivou,¹⁴⁷ do jehož rámce měly nadále spadat všechny ozbrojené složky ve státě (s výjimkou armády).¹⁴⁸ V této souvislosti byla za účinného dohledu a podpory československých stranických špiček a sovětských poradců připravována důkladná reorganizace státně bezpečnostních složek, ke které mělo dojít (a také došlo) v říjnu 1950.¹⁴⁹ Její součástí bylo mimo jiné vytvoření samostatného sektoru MNB (mimo rámec Velitelství StB), který měl od ostatních součástí ministerstva převzít vedení veškeré evidence. Do pole působnosti připravovaného útvaru, jenž byl nakonec označen jako 4. sektor – evidenční a registrační, spadalo přirozeně také evidování tajných spolu-

144 Tamtéž, sign. 310-31-3, Zápis z porady velitelů 3. oddělení na Slovensku, 27. 9. 1950, l. 77.

145 Tamtéž, sign. 310-15-6, Plánování práce na KV StB, VO StB a O StB – návrh, 16. 4. 1951, l. 34.

146 Tamtéž, sign. 310-31-3, Zápis z porady velitelů 3. oddělení na Slovensku, 27. 9. 1950, l. 81.

147 Podrobně k osobě Ladislava Kopřivy viz BÁRTA, Milan: Kopřiva Ladislav. In: KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 92–95.

148 K tomu blíže DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 160–165.

149 Tamtéž, s. 163.

pracovníků StB, do té doby spravované agenturní centrálou. Její vedoucí se proto stal členem skupiny pracovníků, kteří vytvoření nového sektoru připravovali. Dělo se tak opět s podporou a pod dohledem sovětských poradců,¹⁵⁰ o čemž jsme poměrně podrobně informováni prostřednictvím dochovaných zpráv z porad, které tito poradci s přípravnou skupinou absolvovali. Mach a jeho kolegové si tak na schůzce konané v pražské Tróji v srpnu 1950 od poradců vyslechli mimo jiné jejich názor na to, jak má vypadat řízení a evidence tajných spolupracovníků: *obsahuje jméno s osobními údaji, pracovištěm a jménem orgána, který s ním pracuje. Osobní spisy agentů jsou zásadně u referenta, který ho obhospodaruje. [...] Vyskytuje-li se lustrovaná osoba v kartotéce agentů, dostane se lustrujícímu sdělení: „spis u referenta X“.* Tím se dociluje koncentrace všech poznatků o agentovi u řídicího orgána. To však bylo zcela proti dosavadní praxi Machovy agenturní centrály, která, jak víme, vedla nejen evidenci, ale také duplikáty celých svazků tajných spolupracovníků a měla i ambice práci konfidentů usměrňovat (prostřednictvím plánu, na jehož tvorbě a kontrole se Mach toužil podílet). Na základě doporučení Sovětů však byli Mach a jeho kolegové nuceni definovat budoucí podobu AC jinak: *Agenturní centrála omezuje se na registraci agentů a pořizování pravidelných statistik, vede osobní spisy agentů likvidovaných (propuštěných a zavřených).* Svazky pracujících tajných spolupracovníků měli nadále vést pouze jednotliví řídicí orgánové, a to jak na krajských velitelstvích, tak na pražském ústředí. Ani dosavadní označení „agenturní centrála“ novému pojetí nevyhovovalo, nadále se hovořilo již pouze o „referátu evidence agentů“ (EA).

Podle doporučení poradců byla sestavena a po určitých korekturách také schválena konkrétní organizační struktura nového evidenčního a registračního sektoru. Přestože bylo původně (zřejmě na základě informací Sovětů) počítáno s tím, že referát EA bude „řadovou“ součástí jednoho z oddělení sektoru, ve finále *byla evidence agentů vyňata a vzhledem k důležitosti a tajnosti izolována a podřízena přímo I. zástupci [velitele sektoru].*¹⁵¹

Připravované organizační změny, které se netýkaly jen agenturní centrály a evidence tajných spolupracovníků, ale celé bezpečnosti, vstoupily v platnost v říjnu 1950. V rámci budování organizační struktury nedávno vzniklého ministerstva národní bezpečnosti byla agenturní centrála na pražském Velitelství StB zrušena a namísto ní vytvořen referát evidence agentů s poněkud odlišnou náplní práce, a to jako součást samostatného sektoru MNB – 4. sektoru evidenčního a registračního.¹⁵² Referát EA shromažďoval pouze vyplněné evidenční karty tajných spolupracovníků (tedy vedl kartotéku tajných spolupracovníků podle jejich skutečných jmen), přiděloval jim evidenční čísla a zaznamenával podstatné změny, které se jich týkaly (tedy jejich přidělení novému útvaru, případně ukončení spolupráce). Zbytek agendy dosavadní agenturní centrály byl rozdělen následujícím způsobem: spisy jednotlivých spolupracovníků (jejich vázací návrh, slib o spolupráci, A-listy, B-listy a další), které dříve vedla

150 Na ministerstvo národní bezpečnosti dorazila skupina poradců (která nahradila první poradce v bezpečnosti z roku 1949) již při jeho zřízení v květnu 1950, další pak přibývali v srpnu téhož roku. KAPLAN, Karel: *Sovětské poradci v Československu 1949–1956*, s. 23.

151 ABS, f. 310, sign. 310-5-15, Evidenční a registrační sektor MNB – organizace, nedatováno, nestránkováno.

152 ABS, f. 310, sign. 310-2-10, Agenturní centrála – zrušení, 19. 10. 1950, nestránkováno, část 35. Viz také DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 242.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

AC souběžně s řídicími orgány, uschoval od října 1950 pouze řídicí orgán daného spolupracovníka. Správu zpravodajského paušálu pak od AC převzal sekretariát velitele StB. Obdobným způsobem byla příslušná agenda upravena také na krajských velitelstvích.¹⁵³ Svazky tajných spolupracovníků, které byly v době zrušení agenturní centrály u ní uloženy a které si řídicí orgánové nevyzvedli, byly umístěny v centrálním archivu nově vzniklého 4. sektoru MNB, kde zůstaly nezpracované zřejmě až do poloviny roku 1953.¹⁵⁴

Zrušením agenturní centrály a zhodnocením její činnosti se okrajově zabývala také porada velitelů pražského centrálního útvaru a krajských velitelů v prosinci 1950, jejímž primárním účelem bylo prodiskutovat připravovanou reorganizaci krajských útvarů StB. Jak vyplynulo z úvodního proslovu Osvalda Závodského, představba organizační struktury krajských velitelství, ke které mělo brzy dojít, měla za cíl především zlepšit podmínky pro budování a řízení sítě tajných spolupracovníků (dalším účelem bylo připravit organizaci krajských útvarů tak, aby v dohledné době mohla být sloučena krajská velitelství Státní a Veřejné bezpečnosti v jedno). Agentura byla podle Závodského *nejdůležitější a také nejvýznačnější zbraň StB*. Závodský se přitom odvolával na ministra Kopřivu, který měl předtím na schůzi svého kolegia úroveň agenturní práce kritizovat: *Soudruh ministr jasně řekl, že není možné být spokojen s naší agenturou. [...] Říkal, že bude požadovat, aby naši velitelé StB ve dne v noci zabývali se agenturní činností. Každý velitel, každý pracovník začíná svůj pracovní den tím, že se především dívá, co bylo uděláno za minulý den v agentuře. Proto podle Závodského bude potřeba, aby všechna činnost, organizace, struktura, kádrové otázky atd. byly zaměřeny na budování agentury*. V podstatě také zopakoval výtky, které zazněly z úst Macha i dalších velitelů již o rok dříve – uvedl, že se bezpečnosti sice podařilo *obklopit se sítěmi informátorů, drobných lidí*, avšak že ještě zdaleka nedosáhli žádané úrovně. Chyběla totiž agentura *přímo z lůna nepřítelů, tedy z tábora imperialistů*, který vede své zákeřné boje *proti táboru míru*. Navíc, *američtí imperialisté přechází od přípravy k válce k otevřené agresí*, k nim se přidávají *agenti Vatikánu a emigrantská reakce*. Ti všichni používají *špióny, diverzanty a rozvratníky*. Podtrženo sečteno, *úkokem StB je, abychom velmi účinně pomáhali přerazit pařáty imperialistů*. A právě proto podle Závodského *není důležitějšího a významnějšího úkolu v StB než budování agentury*.

Ohledně zrušení agenturní centrály sdělil, že podle názoru vedení StB sice AC úspěšně upozorňovala na chyby ve vedení agentury, což bylo samozřejmě přínosné, avšak zároveň svým přístupem nutila zpravodajce StB zaměřovat se více na rozšiřování počtu tajných spolupracovníků než na zvyšování kvality agenturní sítě (*soudruzi pod tlakem agenturní centrály dopouští se určité mechaničnosti v tom, že zahájili honbu za agenty*). Jako odstrašující příklad uvedl nejmenovaného příslušníka KV StB Ústí nad Labem, který *si zprávy vymýšlel, podváděl velitele, vysílal si agenta do Německa a vybíral peníze za tyto zprávy*. Výstavbu agenturní sítě proto měli napříště řídit samotní krajské

153 ABS, f. 310, sign. 310-2-10, Agenturní centrála – zrušení, 19. 10. 1950, nestránkováno, část 35.

154 ABS, f. A 31/1, inv. j. 31, Návrh na zpracování starého agenturního materiálu uloženého v archivu, 20. 3. 1953, nestránkováno. Srov. také DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 245–246.

Libor Bílek

velitelé, které Závodský považoval za záruku toho, že se podobné případy nebudou opakovat. Konkrétně uvedl: *My jsme zrušili agenturní centrálu proto, že chceme, aby budování agentury se zabývali naši velitelé. Příkladem je nám soudruh ministr, který sám operativně řídil celou řadu případů. My musíme skoncovat s tím, aby naši krajsí velitelé úřadovali, my se musíme snažit, aby naši velitelé měli před sebou jediný cíl, jak (zdůrazněno v originále – pozn. aut.) vybudovat agenturu, jak řídit a vést agenty, kteří mají důvěru nepřítele.*¹⁵⁵

Vidíme tedy, že ani zavedení Machem tolik propagovaného podrobného plánování bolesti Státní bezpečnosti s její agenturou v roce 1950 nevyšlo. Potvrzují to také další dokumenty z Archivu bezpečnostních složek. Předně – počet spolupracovníků zůstával příliš nízký. Přesná čísla z tohoto období se sice nedochovala, vypomoci si však můžeme přehledem zachycujícím stav k 1. červnu 1950, který byl na základě dotazů u jednotlivých útvarů vypracován zpětně v roce 1952. Krajská velitelství tehdy ke zmíněnému datu uvedla počet agentů nejčastěji mezi dvaceti až čtyřiceti, počet informátorů pak většinou o několik desítek vyšší. To ve srovnání s počty z roku 1949 znamenalo jistý nárůst, nikoli však dostatečný.¹⁵⁶ Přetrvával také problém, který již mnohokrát předtím kritizoval Mach – uváděné počty byly očividně stanoveny podle různých kritérií, protože některé kraje uváděly počty neúměrně vysoké (např. Plzeň 177 agentů a 502 informátorů) a jiné zase zoufale nízké (Žilina jeden agent a třináct informátorů). Aby byla nepřehlednost dokonalá, některé kraje sdělily pouze součet obou kategorií a brněnský kraj tvrdil, že počet již zpětně zjistit nelze.¹⁵⁷

Zůstával také problém skladby konfidentské sítě – výběr tajných spolupracovníků byl i v roce 1950 nevhodný a příslušníci zpravodajství (ani někteří velitelé) je nedokázali odpovídajícím způsobem řídit ani kontrolovat. Například podle Machovy zprávy o kontrole KV StB Hradec Králové a Pardubice v březnu 1950 byla síť složená pouze z „důvěrných pramenů“ – příslušníků KSČ, dále z osob, které měly být spíše vyšetřovány jako podezřelé z protirežimní činnosti a ze školních příkladů toho, co se vše vázat nemá. Zpráva dále konstatovala, že *velitelé nedovedou velet, nedovedou orgánovi v konkrétních případech poradit a jejich ústní a písemné příkazy jsou naprosto všeobecného, nicneříkajícího charakteru.*¹⁵⁸

Všechny naznačené problémy s agenturní prací přitom přetrvávaly ještě několik let – byly totiž znovu zmíněny nejprve v prosinci 1951, kdy byl vydán již několikrát v literatuře popsaný *Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 36* o práci s agenty,¹⁵⁹ potom v roce 1954 v *Tajném rozkazu ministra vnitra č. 72*, který se týkal téhož tématu,¹⁶⁰

155 ABS, f. 310, sign. 310-31-2, Pracovní porada krajských velitelů, 14. 12. 1950, l. 6–9. Citované vystoupení Osvalda Závodského v prosinci 1950 je jedním z jeho posledních významnějších počinů na pozici velitele StB. V lednu 1951 byl spolu s mnoha dalšími představiteli StB zatčen a nakonec odsouzen za údajnou sabotáž, již se měl dopustit právě jako velitel StB. Špatné fungování agentury však v žalobě ani v rozsudku (možná překvapivě) nehrálo žádnou roli. Viz ABS, f. ZV-MV, a. č. ZV 4 MV, svazek 41/15, Žaloba, 10. 10. 1953.

156 DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, samostatná příloha 7.

157 ABS, f. 310, sign. 310-2-9, neoznačená tabulka, nedatováno, nestránkováno. Celý přehled přetiskuje J. Dvořáková. (DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, samostatná příloha 7.)

158 ABS, f. 310, sign. 310-2-10, Hlášení pro 01, 1. 4. 1950, nestránkováno, část 31.

159 Viz DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, příloha 18/1 na s. 301–304.

160 ABS, f. Organizační a vnitřní správa FMV, III. díl 1951–1956 (dále jen A 6/3), tajné rozkazy MNB a MV 1951–1956, inv. j. 556 a 561.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

a znovu v roce 1955 v *Tajném rozkazu ministra vnitra č. 192* o nedostacích v agenturně-operativní práci.¹⁶¹

Na závěr tohoto oddílu se ještě krátce zmiňme o dalších osudech plánování agenturně-operativní práce. Dostupné dokumenty naznačují, že Machem navržené plánování nebylo opuštěno zcela. Zůstal seznam objektů i konečný cíl plánování – objekty agenturně obsadit (tzn. získat v nich dostatečný počet spolupracovníků). Jako administrativně příliš náročný a z praktického hlediska přebytečný byl však opuštěn stupeň získávání struktury daného objektu, respektive jeho administrativní zpracovávání v listinné podobě. Bylo také zkráceno období, pro které se plán připravoval – namísto ročních plánů bylo zavedeno plánování na čtvrtletí. V ABS se podařilo dohledat jen několik exemplářů těchto kvartálních plánů, které zpracovaly některé sektory pražského ústředí pro první či druhé čtvrtletí roku 1951. Není tudíž zřejmé, zda tento systém nahradil Machem navržené plánování ihned, nebo až s odstupem, ani jak dlouho byl používán. Podobně nejistá zůstává odpověď na otázku, zda byl tento typ plánů zaveden i na krajských útvarech. V archivu dochované plány každopádně nemají zcela jednotnou formu, společně však mají to, že obsahují přehled objektů příslušného sektoru, přičemž u každého jsou jmenovitě určeny osoby, které by bylo v daném objektu žádoucí zavázat ke spolupráci. Zprávy o plnění těchto plánů (pokud byly sestavovány) se ovšem nedochovaly.¹⁶²

Evidence tajných spolupracovníků po zrušení agenturní centrály

Přibližme si nyní ještě krátce vývoj evidence tajných spolupracovníků po zániku agenturní centrály v říjnu 1950. Jak už bylo řečeno, vedení kartotéky tajných spolupracovníků tehdy převzal nově zřízený referát evidence agentů na 4. sektoru MNB – evidenčním a registračním. Zde však evidence konfidentů vydržela jen do března 1951, kdy byla zcela zrušena. Na tom se velmi pravděpodobně podepsaly obavy z průniku „nepřátel“ do vlastních řad (vydatně příživene zatčením mnoha vysokých funkcionářů bezpečnosti v lednu a únoru 1951¹⁶³) a s tím související strach z dekonspirace tajných spolupracovníků. Tyto obavy nakonec vyústily v nařízení, platné právě od března 1951, které podle Jiřiny Dvořákové opět iniciovali sovětsí poradci.¹⁶⁴ V nově vydané směrnici *Instrukce evidence*, pod níž byl podepsán ministr Ladislav Kopřiva, bylo totiž (očividně právě kvůli obavám z „nepřátel ve vlastních řadách“) výslovně zakázáno vést *jakýkoliv jmenový seznam agentů, jak v protokolech, tak na kartách, s výjimkou*

161 Tamtéž, inv. j. 919.

162 ABS, f. 310, sign. 310-7-12, Agenturní plán pro první čtvrtletí 1951, 30. 12. 1950, nestránkováno; 310-8-3, Perspektivní celoroční plán činnosti, 10. 1. 1951, l. 1–2.

163 K čistkám v bezpečnosti viz zejména KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*, s. 33–50; Týž: *Sovětsí poradci v Československu 1949–1956*, s. 36; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 168; KALOUS, Jan: „Nepřátelé“ ve Státní bezpečnosti. *Procesy s příslušníky StB*. In: PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. *Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, pořádané ve dnech 14.–16. dubna 2003 v Praze*. ÚSD AVČR – Prius, Praha – Brno 2005, s. 282–290; KALOUS, Jan: *Krise uvnitř bezpečnostního aparátu na počátku 50. let. Kdo byl „zrádce“* podle Štěpána Plačka? *Památ národa*, 2008, roč. 4, č. 2, s. 50–60.

Libor Bílek

vlastnoručně psaného seznamu, který si velitel referátu může pořídit o agentech svého referátu v jednom vyhotovení.¹⁶⁵ Dodatkem bylo o něco později ve *Směrnici k instrukci evidence* ještě zpřesněno, že *řídící orgán může dát nahlédnouti jinému [orgánu] do osobního spisového svazku agenta jen se svolením velitele sektoru (zástupce).*¹⁶⁶

Na základě *Instrukce evidence* tak byl na konci března 1951 zrušen referát evidence agentů, čímž bez náhrady zanikla celostátní evidence tajných spolupracovníků, kterou zavedla agenturní centrála a v níž po jejím zrušení krátkou dobu pokračoval referát EA. Tato skutečnost znamenala, že od března 1951 až do roku 1954 neexistovala žádná aktualizovaná evidence tajných spolupracovníků jak v celostátním, tak krajském měřítku.¹⁶⁷

Navíc se zdá, že byl jednotlivým útvarům vydán příkaz (zřejmě podepsaný E. Machem, který po zániku AC působil na evidenčním a registračním sektoru) zničit i všechny existující seznamy tajných spolupracovníků. Naznačuje to věta, která se v roce 1952 objevila v odpovědi brněnského velitelství na příkaz uvést počty svých konfidentů v roce 1950: *Upozorňujeme, že stav agentů a informátorů k 1. 6. 1950 nelze zjistit, protože dle pokynu kapitána Macha byly dne 29. září 1951 spáleny všechny seznamy a evidence agenturních spolupracovníků.*¹⁶⁸ Vzhledem k tomu, že všechny ostatní útvary však na dotaz odpověděly, nebyl asi příkaz příliš zodpovědně splněn (pokud ovšem nebyl brněnskými příslušníky špatně pochopen).

Neexistence jakékoli evidence tajných spolupracovníků v letech 1951–1954 příslušníkům bezpečnosti přinášela nemalé problémy – mohlo docházet k náhodnému zatčení konfidenta nebo k jeho dalšímu zbytečnému rozpracování jako nepřátelské osoby jiným útvarem, než u kterého byl veden jako spolupracovník. Aby takovými situacím mohly předcházet, byly jednotlivé součásti StB nuceny v případech, kdy získaly podezření, že určitá osoba může být tajným spolupracovníkem jiného útvaru, zaslat tomuto útvaru písemný dotaz. Ten však musel projít podatelnou útvaru, a než dorazil k adresátovi, často se s jeho obsahem seznámil nemalý okruh příslušníků, načež se situace opakovala při doručení odpovědi, takže utajení bylo v tomto ohledu minimální.¹⁶⁹

Různé složky StB na tyto problémy nějakou dobu upozorňovaly vedení pražského centrálního útvaru, které však, přestože s vývody podřízených složek souhlasilo, zřejmě s danou situací samo nemohlo nic dělat, protože bylo očividně vázáno rozhodnutím vyšších míst. O situaci jednali na počátku září 1951 na společné poradě velitelé sektorů pražské centrály, výsledkem bylo sepsání návrhu adresovaného ministru Koprivovi.¹⁷⁰ Tento návrh, který se dochoval ve formě nepodepsaného konceptu, byl

164 DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 243.

165 ABS, f. A 31/1, inv. j. 19.

166 ABS, f. 310, sign. 310-54-4, *Směrnice k instrukci evidence*, nedatováno, nestránkováno.

167 Původní kartotéka tajných spolupracovníků vedená zrušenou AC však nebyla zničena, ale spolu s uzavřenými agenturními svazky uložena do archivu operativní evidence (ustaven na konci roku 1950), kde se v těchto materiálech nadále podle potřeby vyhledávalo. ABS, f. A 31/1, inv. j. 27, *Zpráva o činnosti 5. oddělení za roky 1951–1952*, 9. 7. 1952, l. 224.

168 FROLÍK, Jan: *Ještě k nástínu organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*, s. 450.

169 ABS, f. 310, sign. 310-34-17, *Agenturní spolupracovníci – písemné dotazy a zprávy*, 25. 9. 1951, nestránkováno.

170 Tamtéž, sign. 310-31-3, *Zápis z porady velitelů sektorů*, 4. 9. 1951, l. 62.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

ve skutečnosti v některých pasážích formulován spíše jako zoufalá prosba: *Instrukce evidence zakazují jakoukoli registraci agenturních spolupracovníků [...] Má-li agenturní spolupracovník založen pouze agenturní svazek, není jeho jméno v ústřední evidenci zachyceno. Při lustraci nevyjde proto najevo, že o tuto osobu je již státněbezpečnostní zájem a tato okolnost se zjišťuje pak teprve po zatčení agenturního spolupracovníka.* Dále bylo upozorňováno na fakt, že neexistence evidence tajných spolupracovníků znemožňuje řídicím orgánům obdržet náhodně získávané zprávy o činnosti spolupracovníka od ostatních útvarů. A konečně že *při dnešním stavu věci je vůbec obtížné zjistit, zda ta která osoba je naším spolupracovníkem. Je to možno zjistit jediné dotazem všech operativních pracovníků!* Jako možné řešení navrhol dokument zakládat na jméno každého tajného spolupracovníka také osobní svazek (jinak vedený na „nepřátelské“ osoby), který by podle platné instrukce vedl jeho řídicí orgán, takže by nehrozila dekonspirace spolupracovníka, ale zamezilo by se uvedeným problémům s náhodným zatčením či zbytečným rozpracováním, protože osobní svazek by v centrální evidenci podchycen byl. Navíc podle autorů návrhu na velkou část tajných spolupracovníků osobní svazek stejně existoval, protože byl založen ještě před jejich získáním ke spolupráci. Avšak evidenční odbor MNB (v dubnu 1951 přejmenovaný na odbor E MNB) se údajně *staví zásadně proti tomu, aby na agenturní spolupracovníky byly zakládány osobní svazky, s odůvodněním, že by to byla nepřímá registrace agenturních spolupracovníků.*¹⁷¹

Zda byl přípis Kopřivovi skutečně odeslán, nevíme, zdá se to však pravděpodobné. V zavedené praxi, na kterou si příslušníci bezpečnosti stěžovali, se ovšem podle dochovaných archivních materiálů nic nezměnilo. Při další reorganizaci ministerstva národní bezpečnosti (k 1. červenci 1952) sice na nově vytvořeném Odboru operativní evidence vzniklo 1. oddělení – evidence spolupracovníků, avšak svoji funkci neplnilo. Podle původních představ mělo být v podstatě obnovením dříve zrušeného referátu EA – v nedatovaném (zřejmě z února 1952) a nepodepsaném návrhu *Organizační pořádek pro odbor operativní evidence* je jako náplň jeho práce totiž uvedeno: *vede centrální evidenci spolupracovníků StB a majitelů konspiračních bytů v celostátním měřítku, vydává mapy k zakládání agenturních svazků a ukončené svazky předává k archivování. Provádí statistický přehled a lustruje pro operativní složky.* Kromě toho bylo údajně třeba, aby oddělení zpracovalo starý operativní materiál, tedy ukončené svazky tajných spolupracovníků předtím uložené v agenturní centrále.¹⁷² V dalším návrhu ze srpna 1952 je pak jeho činnost konkretizována, a sice v tom smyslu, že evidence spolupracovníků měla mít formu kartoték, a to podle jejich skutečných jmen, podle krycích označení a podle složek StB, které je vedly. V tomto návrhu také znovu zazněla stížnost na současný stav, kdy neexistovala centrální evidence tajných spolupracovníků – *osoba, na kterou jest založen agenturní spis, není zajištěna proti narušení jiným operativním orgánem.*¹⁷³

Ještě v červenci 1953 však musel velitel odboru operativní evidence konstatovat, že *struktura práce [1. oddělení] nebyla dosud schválena*, a svoji činnost tedy z větší části nevykonávalo. Podle něj bylo proto alespoň *přístupeno k číselné evidenci a kontrole nově*

171 Tamtéž, sign. 310-43-3, Agenturní spolupracovníci – podchycení, 20. 9. 1951, l. 62–65.

172 ABS, f. A 31/1, inv. j. 27, Organizační pořádek pro odbor operativní evidence, nedatováno, l. 27.

173 Tamtéž, Odbor operativní evidence, nedatováno, l. 199.

Libor Bílek

založených agenturních svazků. Pojmem „číselná evidence“ se přitom zřejmě rozumí vedení seznamu spolupracovníků podle jejich krycích číselných označení, což však neodstraňovalo problémy výše zmíněné.¹⁷⁴ Když byla nakonec v roce 1954 centrální evidence tajných spolupracovníků také podle jejich skutečných jmen znovu zavedena,¹⁷⁵ poněkud paradoxně s tím někteří představitelé bezpečnosti nesouhlasili – z *konspirativních důvodů*.¹⁷⁶

Na závěr tohoto oddílu se ještě stručně zmiňme o označování tajných spolupracovníků v období po zrušení AC. Někdy po opuštění Machova plánování agenturně-operativní práce v létě 1950 totiž v této oblasti došlo k další změně (od února 1948 již čtvrté – první proběhla v dubnu 1948, další v prosinci 1948 se zavedením *Pomůcky administrativně-operační* a třetí v lednu 1950 při přechodu na Machem navržené plánování). Na rozdíl od předchozích změn, z nichž každá zavedla poměrně složitý systém nomenklatury, vždy obsahující kromě hlavních kategorií (většinou „agent“ a „informátor“) ještě několik podkategorií podle různých hledisek, tato poslední změna přinesla zásadní zjednodušení. Nejpozději od listopadu 1950¹⁷⁷ již Státní bezpečnost operovala pouze se základní kategorií „agent“ (působí v nepřátelském prostředí a má důvěru nepřítele), „informátor“ (důvěru nepřítele nemá), k nimž přibyl „rezident“ (sám obhospodařuje několik informátorů, případně i agentů) a „majitel konspiračního bytu“ (v bytě umožňuje tajné schůzky pracovníků operativy se svými konfidenty).¹⁷⁸

Erich Mach po odchodu z agenturní centrály

Jak už bylo řečeno, po zániku agenturní centrály v říjnu 1950 převzal dočasně menší část její agendy referát evidence agentů, ustavený na novém 4. sektoru MNB. Zatímco tento rozsahem skromný úřad vedla dosavadní Machova podřízená z agenturní centrály,¹⁷⁹ s Machem samotným bylo počítáno na vyšší funkci. Konkrétně se o něm uvažovalo jako o veliteli nového evidenčního sektoru.¹⁸⁰ Nakonec však byl jeho vedením pověřen druhý kandidát na tuto funkci Jaroslav Brož¹⁸¹ (do té doby vedoucí sektoru BAp – pasy, víza, cizinci) a Erich Mach se stal jeho 1. zástupcem, přičemž referát EA

174 ABS, f. A 31/1, inv. j. 32, Zpráva o činnosti odboru operativní evidence od roku 1950, 27. 7. 1953, nestránkováno.

175 ABS, f. A 6/3, inv. j. 556 a 561. K tomu podrobně ŽÁČEK, Pavel: „Ostrá zbraň“ Státní bezpečnosti, s. 174–179; též: Agenturně-operativní svazky Státní bezpečnosti a jejich registrace, 1954–1957. *Pamáť národa*, 2005, č. 3, s. 6–17.

176 ABS, f. A 31/1, inv. j. 47, přípis „K č. j. N/1-0031/36-54“, 28. 1. 1954, nestránkováno.

177 Datace prozatím není jistá – o změně jsme informováni jen díky stručnému přípisu z 21. listopadu 1950, který byl určen pro informaci sovětských poradců. Dokument však nefiká, od kdy dané názvosloví platí.

178 ABS, f. A 31/1, inv. j. 13, Nové označení spolupracovníků, 21. 11. 1950, l. 1. Pro podrobnější přehled o vývoji typologie tajných spolupracovníků viz literaturu uvedenou v poznámce č. 1.

179 ABS, f. 310, sign. 310-5-15, schéma „Evidenční a registrační sektor MNB“, nedatováno, nestránkováno.

180 Tamtéž, sign. 310-30-6, Zápis z porady přednostů sektorů, 1. 8. 1950, l. 145–148.

181 Jaroslav Brož (1918–?), byl v roce 1948 ve skupině BAa vedoucím sektoru BAp (pasy a víza), později byl velitelem samostatného evidenčního a registračního sektoru MNB. V roce 1951 byl zatčen spolu s dalšími veliteli a odsouzen k trestu odnětí svobody. Později rehabilitován, v roce 1968 se vrátil na ministerstvo vnitra jako zástupce náčelníka Správy pasů a víz. Po srpnu 1968 emigroval do Velké Británie.

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

mu přímo podléhal.¹⁸² Proto se této oblasti věnoval i nadále, o čemž svědčí přítomnost jeho podpisu na výše zmíněné listině z listopadu 1950, která *pro bezpečnostní kolegium a sovětské poradce* popisuje aktuálně používané názvosloví pro označování tajných spolupracovníků.¹⁸³ Mach sám svoji činnost na evidenčním sektoru později popsal tím způsobem, že pod vedením sovětských poradců pracoval na *reorganizaci evidence a potom reorganizaci pasů a víz*, přičemž se prý jeho činnost omezila *skoro výhradně na zprostředkovatele k ministru*.¹⁸⁴

V rámci svého působení na postu 1. zástupce velitele 4. sektoru MNB se Mach dotknul také velmi zajímavého tématu – otázky působení žen v bezpečnostních složkách, konkrétně jejich postavení a vyhlídek na služební postup. Z dnešního hlediska v tomto ohledu zaujímal velmi pokrokové názory (uplatňované ovšem v rámci myšlenkového světa přesvědčeného komunisty): *Málo pozornosti je v naší službě věnováno výchově žen na vedoucí místa. Někdy se o tom sice všeobecně hovoří, ale doposud se nepřikročilo k tomu, aby se v této věci něco konkrétního dělalo. Jeden z důvodů je ten, že děvčata přijímáme do služeb s předpokladem, že je zaměstnáme jako kancelářské síly a bez ohledu na jejich inteligenci nebo politickou vyspělost tam uvážnou*.¹⁸⁵

Rok 1951 Machovu doposud slibnou kariéru ukončil. Za situace intenzivního odhalování skrytých „nepřátel“ a silícího antisemitismu (který přinesli nebo minimálně podporovali opět sovětští poradci) začal stále více budit podezření jeho částečně židovský původ a „kapitalistická“ minulost jeho rodiny. Od ní se Mach navíc důsledně nedistancoval – udržoval prý příležitostný písemný styk se svým strýcem, bývalým majitelem konzervárny, který žil v Anglii. K tomu se přidružovala jeho nedostatečná odbojová činnost za okupace a nejspíše i jeho konfliktní a zřejmě poněkud intrikánská povaha, kterou se zabývala i příslušná stranická organizace KSČ.¹⁸⁶ Navíc byl na počátku roku 1951 pro podezření z nepřátelské činnosti zatčen spolu s dalšími veliteli MNB jeho přímý nadřízený Jaroslav Brož, což vrhlo podezření také na všechny jeho přímé podřízené.

V květnu 1951 zpracoval kádrový odbor MNB *Zprávu o vyšetření ve věci Ericha Macha*, která shrnula většinu výše uvedených výtek a mimo jiné konstatovala: *přibližlí-li se k jeho třídnímu původu, který na něm zanechal mnoho nedostatků, jest nutno mu věnovati náležitou pozornost a eventuelně uvažovati o jeho přeložení na méně důležitý pracovní úsek*.¹⁸⁷

182 DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, samostatná příloha č. 26.

183 ABS, f. A 31/1, inv. j. 13, Nové označení spolupracovníků, 21. 11. 1950, l. 1.

184 Tamtéž, f. Inspekce ministra vnitra ČSSR, II. díl 1951–1981 (dále jen A 8/2), inv. j. 171, K mému dopisu ze 18. dubna 1968, 9. 9. 1968, nestránkováno.

185 ABS, f. 310, sign. 310-31-1, Přípomínky k poradě velitelů a politických pracovníků, 9. 12. 1950, l. 10. I v pokračování citovaného dokumentu (přípomínke k uskutečněné poradě) upozorňuje na další překážky kariérního postupu ženských pracovníků MNB: *Jiný důvod je ten, že se u našich provdaných žen nezajímáme o úpravu jejich rodinného života. Muž, dochází-li po práci domů, tak se vzdělává, nebo jen mimořádně vypomáhá v domácnosti. Žena, přijde-li domů, vaří, uklízí, pere a zašívá a spočívá na ní celá domácnost. Teprve v noci jí zbývá někdy chvilka pro knihu. Za těchto podmínek je ovšem samozřejmé, že při tom z žen nevyrostou důstojnické kádry*.

186 Stížnosti a udání od Machových spolupracovníků a následně zápisy ze stranických schůzí jsou založeny v Machově osobním spisu – ABS, f. Personální spisy MV, personální spis spis ev. č. 2283/10 Erich Mach, l. 68–88.

187 Tamtéž, *Zpráva o vyšetření*, 12. 5. 1951, l. 117–121.

Libor Bílek

K navrhovanému přeřazení však během následujících čtyř měsíců nedošlo. Co nastalo po jejich uplynutí, později popsal samotný Mach: *V říjnu 1951 jsem byl rozkazem ministra Kopřivy, který předčítal před nastoupeným útvarem náměstek ministra Baudyš, zbaven funkce a dán k dispozici kádrovému odboru.* Na jiném místě doplnil: *Po přečtení rozkazu jsem byl bezpečnostními orgány vyveden z budovy a byla mi odňata vstupní legitimace s tím, abych se dostavil na kádrový odbor. Tam o nějakých výhradách proti mně nic nevěděli, a proto mě požádali, abych vyčkal, než si věc zjistí. Po delší době mi sdělili, že si mohu vzhledem k okolnosti, že jsem se niče nezákonného nedopustil, podat žádost o propuštění. Tuto žádost Mach ještě v říjnu skutečně podal, svůj odchod zdůvodnil zdravotním stavem, a pochopitelně jí bylo vyhověno. Později k tomu uvedl: *Tehdy jsem stále ještě překonával tuberkulózu z války. [...] Kdybych si žádost nepodal, mohl jsem tehdy počítat leda s prací v uranových dolech.*¹⁸⁸*

Po propuštění se delší dobu pokoušel najít nové odpovídající zaměstnání – kontaktoval například ministerstvo energetiky a paliv, kde žádal o přijetí do služeb *nejlépe v úseku politicko-organizační, kontrolní anebo personální práce.* Protože jeho žádost skončila v rukou Ministerstva národní bezpečnosti, je pravděpodobné, že jeho přijetí do tak důležité hospodářské instituce nebylo doporučeno.¹⁸⁹ Nakonec *po delším marném hledání* získal místo jako propagátor odborářského tisku v nakladatelství Práce. Toto zaměstnání však kvůli častým namáhavým služebním cestám opět zhoršilo jeho onemocnění, takže byl *skoro každým rokem dlouhodobě hospitalizován.*¹⁹⁰

Poslední informace o Erichu Machovi pocházejí z roku 1968, kdy nadále bydlél v Praze a pracoval pro ministerstvo školství. V dubnu tohoto roku na ministerstvo vnitra podal žádost o přešetření důvodů svého propuštění. Příslušníci Inspekce ministra vnitra, kteří věc vyřizovali, však z dochovaných písemností žádný konkrétní důvod zjistit nedokázali, mohli pouze konstatovat, že se tak stalo na základě jeho vlastní žádosti. *Je ale nutno uvést, že podání žádosti mu bylo doporučeno. Důvody nejsou uvedeny.*¹⁹¹

Co přesně bylo onou „poslední kapkou“, která nakonec způsobila Machovu degradaci a potom i odchod z ministerstva národní bezpečnosti, tedy nevíme. Kusé zmínky v jeho personálním spise hovoří o tom, že *nesplnil úkoly na něho kladené,*¹⁹² on sám také později uvedl, že rozkaz, kterým byl odvolán, *v podstatě tvrdil, že jsem nezajistil zdárný chod pracoviště.*¹⁹³ Skutečné příčiny však tkvěly nejspíše ve výše naznačených „nedostatecích“ v jeho životopise, především asi v jeho židovském původu (ještě v roce 1963 při pohovoru uvedl jeden z příslušníků StB Machovo jméno jako příklad nepřátelských aktivit sionistů, konkrétně toho, že *sionisté dovedou dobře rozmísťovat své lidi*).¹⁹⁴

188 ABS, f. A 8/2, inv. j. 171, Machův dopis „K mé žádosti ze dne 18. 9.“, 12. 11. 1968, nestránkováno.

189 Tamtéž, f. Personální spisy MV, personální spis ev. č. 2283/10 Erich Mach, dopis začínající „Žádám o přijetí do služeb Ministerstva energetiky a paliv“, 19. 10. 1951, l. 37.

190 ABS, f. A 8/2, inv. j. 171, K mému dopisu ze 18. dubna 1968, 9. 9. 1968, nestránkováno.

191 Tamtéž.

192 ABS, f. Personální spisy MV, personální spis ev. č. 2283/10 Erich Mach, Kádrový posudek, 16. 11. 1951, l. 58.

193 ABS, f. A 8/2, inv. j. 171, Machův dopis „K mé žádosti ze dne 18. 9.“, 12. 11. 1968, nestránkováno.

194 Tamtéž, f. ZV-MV, a. č. ZV 116 MV, Svazek materiálů 1, l. 285. Jedná se o výpověď Andreje Kepperta (ze dne 30. 1. 1963), „bizarního antisemity“, jak ho charakterizoval J. Frolík ve své studii (FROLÍK, Jan: Plukovník Antonín Prchal a jeho doba. In: *Minulostí Západomořského kraje*, 1996, roč. 31. Archiv města Plzně – Albis international, Plzeň – Ústí nad Labem 1996, s. 129–158, zde s. 129).

Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach

O tom svědčí také fakt, že po Machově propuštění mu bezpečnost věnovala pozornost i nadále, jak o tom svědčí operativní (osobní) svazek, který na něj byl někdy před rokem 1954 zaveden.¹⁹⁵

Erich Mach, zapálený komunista i nadšený příslušník zpravodajství, se tak spolu s mnoha svými kolegy (rok 1951 totiž znamenal konec či přerušování kariéry také pro mnoho dalších příslušníků StB) stal obětí instituce, kterou sám pomáhal budovat a na jejíž činnosti se spolupodílel. Svým způsobem však měl štěstí, které si, jak je patrné z jeho výroku o uranových dolech, velmi dobře uvědomoval – přišel totiž pouze o zaměstnání, nikoli jako někteří jeho spolupracovníci a nadřízení o svobodu nebo dokonce o život. Zemřel v roce 1991.

Závěr

Výše uvedený „příběh“ agenturní centrály a osoby jejího vedoucího dokládá všechny nedostatky a problémy, se kterými se Státní bezpečnost v poúnorových letech potýkala. V plnění svých úkolů, tedy ochraně režimu komunistické strany, bránil bezpečnosti nedostatek zkušeností jejích vedoucích i řadových pracovníků a také absence jednotné pracovní metodiky či koncepce toho, jak svou činnost dále rozvíjet. Rušivě působilo také časté střídání velitelů a obavy z průniku „nepřátel“ do vlastních řad. Tím vším byl negativně ovlivňován prostředek, který sama Státní bezpečnost považovala za nejdůležitější pro svou práci – síť tajných spolupracovníků. Ukázali jsme, že agenturní síť trpěla po celé sledované období zásadními nedostatky – byla málo početná, její složení nemohlo zajistit požadované výsledky a příslušníci StB ji nedokázali patřičně řídit a využívat. Přestože zodpovědní velitelé i řadoví příslušníci často vyvíjeli snahu neutěšený stav zlepšit, ze všech těchto důvodů se situace příliš neměnila.¹⁹⁶

Výše uvedené kritické zhodnocení samozřejmě neznámá, že by tajní spolupracovníci Státní bezpečnosti v tomto období nepředstavovali pro společnost žádnou hrozbu či že by jejich aktivita (nebo činnost celé StB) měla být bagatelizována. I přes uváděné nedostatky zůstává nepopiratelným faktem, že se StB v boji s odpůrci režimu (ať už skutečnými, či jen předpokládanými) podařilo v letech 1948 až 1950 dosáhnout značných „úspěchů“, a to také s pomocí tajných spolupracovníků.¹⁹⁷ Předložená

195 ABS, Protokol operativních svazků, Odbor E MNB, reg. č. 39265, a. č. 1118. Svazek byl později skartován.

196 Domnívám se, že právě díky neschopnosti patřičně získávat a využívat tajné spolupracovníky začali někteří příslušníci zpravodajství mezi aktivní odpůrci režimu pronikat sami, když před lidmi vystupovali jako agenti západních výzvědných služeb nebo jako členové domácích odbojových organizací. Tato praxe je známá jako vytváření tzv. kontrolních sítí, tedy napojování příslušníků StB na existující skupiny odpůrců režimu (případně přímo jejich zakládání) a jejich následné využívání jako „návnady“ pro další potenciální odpůrci režimu. K tomu blíže viz BÍLEK, Libor: *Bývalí národní socialisté na jihovýchodě Moravy pod dohledem Státní bezpečnosti. Příklad využití tzv. kontrolních sítí proti domácím nepřátelům poúnorového režimu* (příspěvek přednesený na konferenci České, slovenské a československé dějiny 20. století VIII., konané ve dnech 4. a 5. dubna 2013 v Hradci Králové). Viz <https://is.muni.cz/repo/1120126> (citováno k 8. 8. 2014).

197 K jednotlivým případům např. BÍLEK, Libor: Sedlák Jan Melichar. Státní bezpečnost a některé protirežimní aktivity na Hodonínsku na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*, 2012, roč. XXVI, č. 1. Masarykova uni-

Libor Bílek

studie se však snaží poukázat na to, že sami příslušníci StB své pracovní výsledky nepovažovali za dostatečné a byli svým způsobem bezradní v tom, jak je zlepšit. Ze zkoumaných archivních dokumentů přitom vyplývá, že kdyby tehdy měli příslušníci a velitelé operativních útvarů StB více zkušeností (případně kdyby se sovětští poradci ve větším počtu objevili hned po únoru 1948), mohlo být tažení proti oponentům vlády KSČ ještě rychlejší, důslednější a ničivější.

V této souvislosti by bylo jistě podnětné srovnání s ostatními zeměmi východního bloku (ať už srovnání vývoje organizační struktury bezpečnostních složek, pracovní metodiky či jen počtu, klasifikace a evidence tajných spolupracovníků), to však zatím zůstává badatelskou výzvou do budoucna.¹⁹⁸

---

verzita, Brno 2012, s. 94–113; BÍLEK, Libor: Vratislav Hladiš – odpůrce, pomahač i oběť komunistického režimu. Sonda do agenturní práce Státní bezpečnosti v prvních letech po Únoru. In: TOMÍČEK, David (ed.): *Historie 2009. Sborník prací z 15. celostátní studentské konference konané 8. a 9. dubna 2010 v Ústí nad Labem*. FF UJEP, Ústí nad Labem 2010, s. 231–258 – viz <https://is.muni.cz/repo/1102618> (citováno k 8. 8. 2014); FIEDLER, Ivo: Metamorfóza agenta A. A. Kotouse aneb Jeden z mnohých. *Securitas Imperii*, 2001, č. 7, s. 36–54; MÁLEK, Jiří: *JUDr. Vlastislav Chalupa, agent StB*, s. 72–116; ŽÁČEK, Pavel: *V – 101. Agent, ze kterého se dalo žít*, s. 102–159.

198 Zatím zřejmě jediný pokus představuje publikace PERSAK, Krzysztof – KAMIŃSKI, Łukasz (eds.): *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe 1944–1989*. Institute of National Remembrance (IPN), Warszawa 2005.